

SAMENLEVEN IN STRIJD

DE VERHOUDING TUSSEN COLLECTIEVEN EN INSTITUTIES

Cursus: Interdisciplinair sluitstuk

Datum: 29 juni 2012

Begeleider: Herman Hendriks

Vakreferenten: Tine de Moor, Jos Philips, Frank van Laerhoven

Studenten: Dorien de Bruin, Nick van Schaik, Melchior Langeveld

Studentnummers: 3463222, 3278573, 3399958

Inleiding	2
Collectieve intentionaliteit	5
Collectieve intentionaliteit	6
De sommatieve benaderingswijze	8
De non-sommatieve benaderingswijze.....	9
De non-sommatieve emergentisten	12
Instituties vanuit de Milieu & Maatschappijwetenschappen.....	17
Instituties	17
collectieve actie	20
een evaluatief kader voor collectieven en instituties.....	21
institutionele capaciteit.....	21
Voedselvoorziening in het oude Rome en de instelling van de <i>annona</i>	24
De markt en de problemen van Rome omtrent de voedselvoorziening	25
Graanvoorziening door de markt.....	25
Problemen.....	26
Het ontstaan van de <i>annona</i> in Rome.....	26
De instelling van de <i>annona</i> in Rome	30
Ontwikkelingen binnen de voedselvoorziening	31
Partijen die voordeel hadden bij de <i>annona</i>	32
Veranderingen en het einde van de <i>annona</i>	33
Integratie.....	35
Conflicten binnen de inzichten.....	35
Integratie inzichten Milieu en Maatschappijwetenschappen en Wijsbegeerte.....	37
Evaluatieve criteria.....	39
Integratie en evaluatie van de casus	40
More comprehensive understanding	45
Conclusie	47
Suggesties.....	48
Bibliografie.....	49
Primaire bronnen	51
Afbeeldingen	51
Datatabellen.....	52
Wijsbegeerte.....	52
Milieu en Maatschappijwetenschappen	54
Geschiedenis.....	56

Deze scriptie is geschreven in het kader van de afronding van de bachelor Liberal Arts & Sciences (LAS). In deze thesis wordt geprobeerd bij te dragen aan de oplossing van de vraag welke rol instituties bij collectieve actie spelen. Hierbij wordt geprobeerd dit vraagstuk te benaderen door kennis uit verschillende vakgebieden te combineren. Het combineren van inzichten uit verschillende vakgebieden wordt interdisciplinair onderzoek genoemd. Allen Repko levert in zijn boek *'Interdisciplinary Research. Theory and Practice'* (2008) een stappenplan voor interdisciplinair onderzoek (zie figuur 1). De aanpak die door hem beschreven wordt, zal in dit stuk gebruikt worden om een beter inzicht te verkrijgen in het vraagstuk dat behandeld zal worden.

In dit stuk bestuderen wij de verhouding tussen collectieven en instituties. Dit behoeft enige inleiding. In essentie gaat het er bij deze verhouding om hoe gedrag van individuen op elkaar wordt afgestemd en vervolgens resulteert in bindende regels binnen een maatschappij. Hoe komt het bijvoorbeeld dat een regel als: vanaf nu moet plastic afval gescheiden worden van het huisvuil, leidt tot een situatie waarin individuen zich *wel of niet* conformeren tot deze regel? En welke rol spelen organisaties in dit geheel? Echter kan deze relatie nog veel breder worden gezien; instituties beperken namelijk ook de handelingsopties van economische systemen. Ze organiseren de inhoud van het onderwijs of de instellingen die hierover gaan. Instituties spelen daarom juist in de huidige maatschappij, met haar veelvoud aan organisaties en regels, een grote rol. Het begrijpen van instituties is daarom een belangrijke stap voor het opstellen van huidig beleid.

Om een beter inzicht te verkrijgen binnen de hiervoor genoemde problemen, zal de volgende vraag worden behandeld:

Wat is de verhouding tussen collectieven en instituties?

Een antwoord op deze vraag is niet te geven vanuit één discipline. Om dit te doen zijn er meerdere disciplines nodig die een bijdrage kunnen leveren aan het antwoord. Drie disciplines zullen binnen deze scriptie samenwerken om een beter inzicht in de onderzoeksvraag en de factoren die met deze vraag samenhangen, te verkrijgen, namelijk (oude) geschiedenis, wijsbegeerte en milieu en maatschappijwetenschappen. De geschiedwetenschap biedt inzicht

in de onderzoeksvraag doordat zij een casus kan leveren die het proces van het ontstaan van instituties beschrijft. Hierdoor kunnen de verhoudingen tussen collectieven en instituties geduid worden. De wijsgeer kan een verdieping geven aan dit probleem doordat hij de begrippen kan uitdiepen. De milieu en maatschappijwetenschappen bestuderen beleidsprocessen gericht op de problemen tussen het milieu en de maatschappij. Zij bieden inzichten in het ontstaan van instituties en bieden kennis uit verschillende disciplines om een kader te scheppen van waaruit instituties en collectieve actie bestudeerd kunnen worden. De disciplines kunnen dus alle drie meer inzicht bieden binnen de hoofdvraag en zijn geschikt om een antwoord te geven op de complexe vraagstelling.

Als eerste zal de relatie tussen het individu en het collectief beschouwd moeten worden. Zonder de aard van de te reguleren handelingsopties te begrijpen kan er immers geen sprake zijn van een conflict; als individuen het altijd met elkaar eens waren, zouden er nooit conflicten optreden over de te handhaven regels en zouden deze overbodig worden. De wijsbegeerte kan dit bij uitstek beschouwen.

Waar de filosoof zich bezighoudt met de relatie tussen het individu en het collectief gaat de milieu en maatschappijwetenschapper van onze onderzoeksgroep de relatie van het collectief met de instituties benaderen. Er is immers duidelijk geworden welke vraagstukken spelen bij het ontstaan van een collectief doel. Vervolgens kunnen er in elk complexe maatschappij, regels worden gezien die het collectief overstijgen. Zij gaan gelden voor de gehele maatschappij. Welke factoren een rol spelen bij het tot stand komen en veranderen van deze instituties, zal onderwerp zijn van het milieu maatschappijwetenschappelijke deel van dit schrijven.

Ten slotte zal ter illustratie van deze complexe relatie een geschiedkundige casus worden beschouwd welke onderzoekt welke factoren op welke wijze van belang zijn geweest bij het de totstandkoming van een geïnstitutionaliseerde voedselvoorziening in Rome.

Uiteindelijk zullen deze disciplinaire inzichten leiden tot een beter begrip van de verhouding tussen collectieven en instituties.

Nu duidelijk is welke bijdrage iedere discipline kan leveren, is het belangrijk om te beschouwen hoe deze bij kunnen dragen aan een beter inzicht en een goede beantwoording van de onderzoeksvraag. Hiervoor zullen eerst disciplinaire inzichten verkregen moeten worden. Dit zal gedaan worden aan de hand van een literatuur- en bronnenonderzoek binnen de disciplines. Deze disciplinaire inzichten zullen vervolgens geanalyseerd en geëvalueerd

worden in termen van kracht en zwakte van de theorieën. Daarna zullen conflicten geïdentificeerd worden tussen de disciplines onderling en zal een oplossing gezocht worden om deze conflicten te verenigen. Ten slotte wordt er getracht om de inzichten te integreren om een goed antwoord op de vraag en een beter begrip van de problematiek met betrekking tot collectieven en instituties te verkrijgen.

- Stap 1: Definieer het probleem, het onderwerp of de vraag.
- Stap 2: Geef een goede reden waarom een interdisciplinaire aanpak nodig is.
- Stap 3: Geef aan wat de betrokken disciplines kunnen bijdragen aan het oplossen van het probleem.
- Stap 4: Voer een grondig literatuur- en bronnenonderzoek uit in elke discipline.
- Stap 5: Analyseer de disciplinaire inzichten en evalueer deze in termen van kracht en zwakte van theorieën en methoden.
- Stap 6: Identificeer conflicten tussen de disciplinaire inzichten.
- Stap 7: Creëer zo nodig *common ground*.
- Stap 8: Integreer de disciplinaire inzichten tot een nieuw geheel en pas dit zo mogelijk toe.

Figuur 1

Door: Nick van Schaik

In dit interdisciplinaire onderzoek staat de vraagstelling, *wat is de verhouding tussen collectieven en instituties*, centraal. Het disciplinaire, wijsgerige deel zal zich voornamelijk richten op het concept van ‘collectieven’. Wat zijn collectieven? Wat houdt het concept in en hoe komen collectieven tot stand? Voor de beantwoording van deze vragen is het nodig om vanuit een geschetst kader het concept ‘collectieven’ te beschouwen, dit om het concept ‘collectieven’ in de wetenschappen meerdere invullingen heeft. Aangezien de onderzoeksvraag zich richt op de verhouding tussen collectieven en instituties, wil ik vanuit het probleem van ‘collectieve actie’ de verschillende opvattingen over collectieven analyseren, en dan in het bijzonder gericht op het concept van ‘collectieve intentionaliteit’. Dit omdat het debat omtrent de ‘intentionaliteit’ van zowel collectieven als van individuen, en hoe deze zich tot elkaar verhouden, het meest prominent naar voren komt in de wijsgerige literatuur betreffende ‘het collectief handelen’.

Als men zich verdiept in het concept van ‘collectieve actie’ komt men al gauw tot de conclusie dat het ‘free-rider probleem’ er onlosmakelijk mee verbonden is. Deze verbinding karakteriseert tevens de problematische verhouding tussen het individu en collectief ten tijde van collectieve actie. Er bestaat namelijk de mogelijkheid dat het individu gebruik maakt van collectieve goederen of diensten zonder dat hij of zij ervoor betaalt of bijdraagt aan de instandhouding ervan, en dus louter gericht is op het behoud van het eigen belang. Echter, om deze vrijbuitery te voorkomen, zijn er instituties ingesteld die een verzameling van formele en informele regels aan de samenleving opleggen.

De filosoof waarbij dit idee in ruwe vorm als eerste tot uiting komt, is Thomas Hobbes. Hij stelt dat de ‘eerste’ menselijke samenlevingen te karakteriseren zijn als een ‘oorlog van allen tegen allen’. In deze ‘oorspronkelijke toestand’ heeft de menselijke drift naar behoud van eigen belang de vrije loop. Het gevolg daarvan is dat er een onderlinge strijd ontstaat tussen individuen, en dus een onvermogen tot het verwerkelijken van collectieve voordelen zoals economische groei of sociale zekerheid. De oplossing is, volgens Hobbes, de

Leviathan, een soeverein die de individuen in een collectieve wil verenigt onder het gezag van een soevereine macht.¹

In dit wijsgerige deel wil ik analyseren hoe collectieven en individuen zich eigenlijk tot elkaar verhouden met betrekking tot de intentionaliteit van een collectieve actie. Oftewel, zijn collectieven gewoonweg de sommatie van een tal van individuen of zijn collectieven niet te reduceren tot het individu en is er sprake van emergentie bij de totstandkoming van collectieve intentionaliteit? Wat blijft er bijvoorbeeld over als men ‘wat ieder van ons deed’ aftrekt van ‘wat wij samen deden’? Ik zal beargumenteren dat de verhouding tussen het individu en collectief begrepen dient te worden vanuit een emergente, non-sommatieve benaderingswijze om het concept van ‘collectieve intentionaliteit’ een vruchtbare grond voor verklaring te geven, en de problematiek rondom ‘collectieve actie’ op een andere, doeltreffendere, wijze te benaderen.

COLLECTIEVE INTENTIONALITEIT

Eerst moet echter afgevraagd worden wat ‘intentionaliteit’ eigenlijk is. Hedendaagse debatten over de aard van intentionaliteit zijn een integraal onderdeel van de besprekingen over de aard van het bewustzijn: wat is het bewustzijn en wat is het om een bewustzijn te hebben? Ten behoeve van dit onderzoek zal ik dit debat achterwege laten en de ‘intentionaliteit’ opvatten als ‘pervasive feature’ van veel verschillende mentale toestanden zoals geloof, hoop, oordelen, overtuigingen, liefde, haat en alle andere te vertonen intentionaliteit. Ik zal dus een ruime definitie van ‘intentionaliteit’ hanteren, louter om te relateren aan de mentale toestanden en attitudes van het bewustzijn.²

Van collectieven of groepen wordt echter ook vaak gezegd dat zij intentioneel handelen of kunnen handelen. Maar waartoe behoren deze intenties? Tot de collectieven? Dat lijkt het vanzelfsprekende antwoord. De vraag blijft echter of collectieven werkelijk een intentie of intenties kunnen hebben, want collectieven hebben geen eigen geest, hersenen of bewustzijn om mentale attitudes te vormen. De filosoof John Searle verwoordt het als volgt:

¹ Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/hobbes/>. Geraadpleegd op 19 juni 2012.

² Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/intentionality/>. Geraadpleegd op 19 juni 2012.

“And how could there be any group mental phenomenon except what is in the brains of the members of the group? [...] One tradition is willing to talk about group minds, the collective unconscious, and so on. I find this talk at best mysterious and at worst incoherent. [...] there cannot be a group mind or group consciousness. All consciousness is in individual minds, in individual brains” (Searle, 1990, p. 402).

De vraag blijft dus in hoeverre de individuele intenties tot een collectieve intentie komen aangezien er geen sprake is van een collectief bewustzijn of een groepsgeest. In de literatuur zijn er verschillende voorstellen om deze collectieve intentionaliteit te analyseren. Het eerste voorstel, met een sommatieve benadering, stelt dat collectieve intentionaliteit te reduceren is tot een complex of verzameling van ik-attitudes, ofwel individuele intenties. Het tweede voorstel, met een non-sommatieve benaderingswijze, gaat uit van een andere bijzondere soort van attitudes, namelijk van collectieve intenties of wij-intenties. Daarbij zal ik ook een non-sommatieve benaderingswijze beschouwen die een onderscheid maakt tussen wij-intenties en collectieve intenties. Maar voordat we hiertoe overgaan, dient eerst het begrip van collectieven of groepen verduidelijkt te worden.

Als men spreekt over een collectief of groep³ dan stelt men vaak dat deze kunnen handelen en dus intentionaliteit bezitten. Zo kan de Nederlandse regering de oorlog verklaren, kan een sportteam de tweede helft van de wedstrijd offensiever spelen en kan mijn familie mij helpen met het verhuizen van mijn inboedel. Deze voorbeelden geven aan dat ik het begrip van collectief of groep in ruime zin opvat en hanteer. Een collectief of groep bestaat dus uit een collectie van individuen in de vorm van personen die mentale attitudes bezitten en dus geloof, overtuigingen en intenties kunnen hebben. Want, ik kan louter geloof, overtuigingen of intenties hebben om tot een bepaalde handeling over te gaan *omdat* ik mentale attitudes heb, zonder deze attitudes zal ik geen mogelijkheidgrond voor een intentie hebben (Searle, 1990, p. 401-402).

Met de bepaling van de mogelijkheidgrond voor het individu betreffende intenties is het zaak om te beschouwen hoe men deze problematiek in de literatuur benadert. De ‘traditionele’ wijze, een sommatieve, om een collectieve intentie te analyseren en te reduceren tot individuele intenties is die van de filosoof David Lewis in diens werk *Convention*. Hij stelt dat een collectief of groep te reduceren is tot individuele ik-intenties plus gemeenschappelijke of onderlinge kennis:

³ Ervan uitgaande dat collectieven en groepen hetzelfde zijn.

We two do F if and only if

- (1) I do (my part of) F and you do (your part of) F and
- (2) I know that you do (your part of) F and you know that I do (my part of) F,
- (3) you know that I know that you do (your part of) F and I know that you know that I do (my part of) F, and so on (Lewis, 1969).

Volgens de non-sommatieven is deze reductie echter problematisch. Ten eerste geeft de analyse van onderlinge kennis in termen van individuele mentale attitudes een oneindigheid van verbindingen tussen de verschillende individuen. Ofwel, hoe kan een oneindigheid aan individuele intenties een collectieve intentie accommoderen? Hoe komt het bijvoorbeeld dat wij een groepsgevoel hebben terwijl er louter ik-attitudes bestaan? Ten tweede stellen de filosofen van de non-sommatieve benaderingswijze dat alle voorwaarden voor individuele intenties en gemeenschappelijke kennis aanwezig kunnen zijn zonder dat er sprake is van een collectieve actie, en dus van collectieve intentionaliteit. Maar voordat ik hier dieper op inga zal ik aan de hand van de filosoof Margaret Gilbert kort beschouwen waar de sommatieve benaderingswijze uit bestaat en wat de argumenten zijn, dit met betrekking tot geloof en overtuigingen.

DE SOMMATIEVE BENADERINGSWIJZE

Gilbert stelt in haar artikel *Modelling Collective Belief* dat er twee soorten sommatieve benaderingswijzen van het collectieve geloof en overtuigingen zijn, namelijk ‘simple summative account (SSA)’ en ‘complex summative account (CSA)’. In de lijn van de traditionele benaderingswijze zal ik mij louter richten op de complexe vorm (CSA), omdat deze veronderstelt dat er een bepaalde ‘common knowlegde’ of gemeenschappelijke kennis nodig is om tot collectieve intentionaliteit te komen, dit naar analogie met de eerder genoemde opvatting van Lewis.

De complexe vorm van een sommatieve benaderingswijze (CSA) gaat ervan uit dat de individuen van het collectief herkennen of weten dat de meeste individuen van mening zijn dat p (‘p’ als in onderstaande conceptualisering). Het geloof of overtuigingen van het collectief zijn dus afhankelijk van bepaalde epistemologische waarden, van gemeenschappelijke kennis. De conceptualisering van CSA is dan als volgt:

“A group G believes that p if and only if (1) most of the members of G believe that p, and (2) it is common knowledge in G that (1)” (Gilbert, 1987, p.186).

Gilbert stelt dat deze bovenstaande conceptualisering te zwak is en wel met het volgende voorbeeld:

“A company has formed two committees and coincidentally the committees have the same exact membership. One committee has been formed in order to develop an office dress code. Call this committee the Dress Code committee. The other committee has been formed to assess the recently installed phone system. Call this committee the Phone committee. Now imagine that (a) every member of the Dress Code committee personally believes that spandex pants are inappropriate apparel for the office and this is common knowledge within the Dress Code committee, and (b) the same goes mutatis mutandis for each member of the Phone committee. It seems compatible with (a) and (b) that (c) the Dress Code committee believes spandex is inappropriate, and (d) the Phone committee does not believe that spandex is appropriate office apparel. Yet the conditions of the CSA have been met for both” (Gilbert, 1987, p. 189-191).

Volgens Gilbert volgt hieruit dat de opvatting van gemeenschappelijke kennis alleen, niet kan leiden tot de condities die voldoende zijn om het collectieve geloof of overtuigingen te duiden in termen van het individuele geloof of overtuigingen en dus faalt de conceptualisering CSA, de complexe sommatieve benaderingswijze, van ‘collective belief’ (Gilbert, 1987, p. 189-191).

DE NON-SOMMATIEVE BENADERINGSWIJZE

Dit geldt echter volgens de filosoof John Searle niet alleen voor collectief geloof of overtuigingen, maar ook voor de collectieve intentionaliteit. Ook hier is het uiterst problematisch om louter vanuit de sommatie van individuele intenties tot collectieve intentionaliteit te komen. Searle beargumenteert dit in zijn werk *Collective Intentions and Actions* aan de hand van de volgende twee voorbeelden:

“Imagine that a group of people are sitting on the grass in various places in a park. Imagine that it suddenly starts to rain and they all get up and run to a common, centrally located, shelter. Each person has the intention expressed by the sentence “I am running to the shelter.” But for each person, we may suppose that his or her

intention is entirely independent of the intentions and behavior of others. In this case, there is no collective behavior; there is just a sequence of individual acts that happen to converge on a common goal. Now imagine a case where a group of people in a park converge on a common point as a piece of collective behavior. Imagine that they are part of an outdoor ballet where the choreography calls for the entire corps de ballet to converge on a common point. We can even imagine that the external bodily movements are indistinguishable in the two cases; the people running for shelter make the same types of bodily movements as the ballet dancers” (Searle, 1990, p. 404).

Extern beschouwd zijn deze twee voorbeelden volgens Searle hetzelfde, maar intern zijn er wel degelijk verschillen. In het eerste voorbeeld is de vorm van de intentionaliteit bij ieder individu onafhankelijk (without reference) van de andere individuen, zelfs al is er sprake van gemeenschappelijke kennis over de intenties van de anderen. In het tweede voorbeeld, echter, zijn de individuele ‘ik-intenties’ een afgeleide van de ‘wij-intenties’. Dit komt, stelt Searle met betrekking tot het eerste voorbeeld, door het volgende: zelfs al weet elk individu dat de andere individuen richting de schuilplaats rennen en tevens dat de andere individuen van hem weten dat hij ook richting de schuilplaats rent er nog steeds geen sprake is van collectief gedrag. Oftewel, geen verzameling van ik-intenties, zelfs als deze samengaan met het geloof en overtuigingen over andere ik-intenties, is voldoende om tot een wij-intentie te komen. In het tweede voorbeeld wordt de individuele intentionaliteit uitgedrukt in ‘I am doing act A’ en is een afgeleide van ‘We are doing act A’, de collectieve intentionaliteit, of in de terminologie van Searle de wij-intentie. Het type van ‘bodily movements’ is bij het eerste voorbeeld dus een verzameling van individuele of ik-intenties en bij het tweede voorbeeld construeren de ‘bodily movements’ een collectieve of wij-intentie, maar beide ‘bodily movements’ vertonen *prima facie* geen verschillen. Dus, wij-intenties kunnen niet worden geanalyseerd als een sommatie van ik-intenties, zelfs als deze samengaan met geloof en overtuigingen, met gemeenschappelijke kennis over de intenties van andere individuen in het collectief (Searle, 1990, p. 404). Maar als de collectieve intentionaliteit dan niet louter bestaat uit de sommatie van individuele, wat houdt deze intentionaliteit dan wel precies in? Volgens de non-sommatieve theorie van Searle moet collectieve intentionaliteit aan twee criteria van adequaatheid voldoen:

- (1) *It must be consistent with the fact that society consists of nothing but individuals. Since society consists entirely of individuals, there cannot be a group mind or*

group consciousness. All consciousness is in individual minds, in individual brains.

- (2) *It must be consistent with the fact that the structure of any individual's intentionality has to be independent of the fact of whether or not he is getting things right, whether or not he is radically mistaken about what is actually occurring. And this constraint applies as much to collective intentionality as it does to individual intentionality. One way to put this constraint is to say that the account must be consistent with the fact that all intentionality, whether collective or individual, could be had by a brain in a vat or by a set of brains in vats (Searle, 1990, p. 409).*

Deze criteria van Searle, uitgaande van het methodologisch solipsisme, sluiten uit dat collectieven of groepen zelf intenties kunnen hebben. Alle collectieve intentionaliteit bestaat louter uit een wij-intentie in de hersenen van het individu en is tevens onafhankelijk van de objectieve werkelijkheid. Dit stelt Searle in staat om de vraag of het mogelijk is of individuen een collectieve intentie als ‘we intend to do X’ kunnen hebben, te beantwoorden met ‘Ja’.

Maar waaruit volgt dit?

Searle stelt dat collectieve

intentionaliteit “*a biologically primitive form of animal life*” is en dit veronderstelt een aantal ‘Background’ capaciteiten. ‘The Background’ is in algemene zin een begrip dat bij Searle refereert aan de condities die noodzakelijk zijn voor taaluitingen, zoals ‘speech acts’ maar ook voor andere cognitieve activiteiten. In het bijzonder veronderstelt het begrip in de zin van “*a Background sense*” dat men de ander beschouwt als “*a candidate for cooperative agency*”, ofwel omvattender, “*the biologically primitive sense of the other person as a candidate for shared intentionality is a necessary condition of all collective behavior and hence of all conversation*” (Searle, 1990, p. 414). Met betrekking tot de sommatieven stelt Searle dus dat gemeenschappelijke kennis niet afdoende is om tot collectieve intentionaliteit te komen, ook moet er sprake zijn van de voorwaarde dat men veronderstelt dat de ander een intentioneel agentschap bezit, en dus als kandidaat voor een coöperatief agentschap kan gelden.

Searle’s theorie houdt dus in dat de collectieve intentionaliteit, de wij-intentie, niet gewoonweg reduceerbaar is tot de intenties van het individu, al fundeert Searle zijn theorie van collectieve intentionaliteit op het methodologisch individualisme. Hij stelt dat “*an ontology and metaphysics based on the existence of individual human beings as the repositories of all intentionality, whether individual or collective*” (Searle, 1990, p. 409). Dus, wij-intenties worden gedragen door de individuen in

het collectief maar dat betekent volgens Searle niet dat deze wij-intenties zijn te reduceren tot de intenties van het individu. De 'Background sense' is een noodzakelijke voorwaarde om van het individu tot het collectief, tot een wij-intentie te komen die enkel bestaat in het bewustzijn van het individu. Searle beargumenteert dit op een abstracte, en nogal onduidelijke wijze. De notie van de 'Background-sense' en het bestaan van een wij-intentie in het bewustzijn van het individu spreekt eerder tot de verbeelding, dan tot de werkelijkheid. Maar hoe denken de andere, non-sommatieve, filosofen over deze opvattingen van Searle?

DE NON-SOMMATIEVE EMERGENTISTEN

Eén van de kritiekpunten richt zich op het gegeven dat Searle stelt dat een wij-intentie wordt gedragen in het bewustzijn van het individu (methodologisch individualisme en solipsisme). Searle doet dit vanwege de moeilijkheden die er ontstaan zodra men collectieve intenties reduceert en uitlegt in individuele (ik-)intenties. Maar is de aanwezigheid van een wij-intentie in het bewustzijn van een individu voldoende voor het bestaan van een collectieve intentie?

Het antwoord is 'nee', en de aanwezigheid van een wij-intentie is zelfs niet noodzakelijk voor het bestaan van collectieve intentionaliteit. Zo stelt de filosoof Ludger Jansen in zijn werk *Who has got our Group-intentions?* dat zelfs al heeft ieder individu in het collectief een wij-intentie, de collectieve intentie mogelijk nog steeds niet kan bestaan.⁴ Wat betreft de vraag of een wij-intentie voldoende is voor het bestaan van een collectieve intentie gebruikt hij het volgende voorbeeld:

“If all members of parliament dream of a debate, at the end of which all of them vote for signing a peace-contract, each of them may form the we-intention: We intend to sign the peace-contract. The respective group-intentions of the parliament or the nation do not exist: group-intentions of nations come into existence by actual votes of members in parliament, not by votes dreamed of” (Jansen, 2004, p. 4).

Het methodologisch solipsisme van Searle dat “*all intentionality, whether collective or individual, could be had by a brain in a vat or by a set of brains in vats*” schiet dus te kort in het gegeven voorbeeld van Jansen omdat collectieve intenties pas bestaan in de objectieve werkelijkheid, en niet in de schijnwerkelijkheid van een droom. Wat betreft de vraag of wij-

⁴ Lees collectieve intentie als 'group-intention' in het werk van Jansen.

intenties noodzakelijk zijn voor het bestaan van een collectieve intentie kan men aan de ene kant stellen dat het plausibel lijkt dat individuen een bepaalde wij-intentie hebben als het collectief overeenkomende collectieve intenties heeft. Aan de andere kant kan men volgens Jansen stellen dat *“if ignorance of the members about group-intentions is possible, there may be members that do not have corresponding we-intentions. A state’s intension may be formed by a vote in parliament. But a member of parliament who slept over the vote has had no opportunity to form his personal we-intention. Thus there may be several group-members that do not have the corresponding we-intentions”* (Jansen, 2004, p. 5). Wij-intenties zijn dus volgens Jansen niet hetzelfde als collectieve intenties. De problematiek concentreert zich rondom de vraag wie nu werkelijk de drager van de collectieve intenties is? De individualistische benaderingswijze van Searle is wat betreft dit punt niet doeltreffend. Een andere problematisch punt van collectieve intentionaliteit is dat er mogelijkheits helemal geen ik-intenties corresponderen met de gegeven collectieve intentie. Zo haalt Jansen in zijn werk de eerdergenoemde Gilbert aan die stelt dat *“there could be a shared intention to do such-and-such though none of the participants personally intend to conform their behavior to the shared intention”* (Gilbert, 2000, p. 18). Dit wil zeggen dat het dus mogelijk is dat er een bepaalde collectieve intentie bestaat die niet door het individu wordt gedragen. Gilbert schrijft deze intenties toe aan de zogeheten *“plural subjects”*, aan meervoudige collectieven. Waar Searle deze meervoudigheid in het individu plaatst, als drager van de wij-intentie, stelt Gilbert voor om dit toch aan het collectief te verbinden en wel door een gedeelde ik-intentie, *“a shared I-intention”*. Dit leidt tot de volgende conceptualisering:

“For the relevant psychological predicate ‘X’ and a group of persons, members of this group may truly say ‘We X’ with respect to this group, if and only if the members of the group are jointly committed to X-ing as a body” (Gilbert, 2000, p. 18).

Gilbert stelt dus dat alle individuen in, zeg bijvoorbeeld een sportteam, de gedeelde ik-intentie hebben dat zij ieder willen winnen, maar dan wel enkel en alleen als team; dus als collectief, en niet als individu. Deze conceptualisering van Gilbert is volgens Jansen echter louter toepasbaar op kleinschalige, informele collectieven waar *“group-intentions arise from mini-contracts based on communication between agreement of all group-members”*, zoals in een sportteam (Jansen, 2004, p. 6). Voor grootschalige, formele collectieven is de onderlinge communicatie zoals geldt voor kleinschalige, informele collectieven niet meer mogelijk, het

moet zich baseren op bepaalde procedures waar de intenties van het collectief in opgesteld worden. Jansen stelt een modificatie van Gilbert's conceptualisering voor:

“For a group G of group-type T it might be truly said that G intends to do F, if and only if the procedure appropriate to the group-type T of G brought it about that G intends to do F” (Jansen, 2004, p. 7).

Het type collectief of groep is hierbij cruciaal volgens Jansen. Zo kunnen de leden van het parlement via een bepaalde procedure een motie indienen die gereguleerd wordt door de constitutie van het desbetreffende parlement. Als zij daarentegen een stukje willen wandelen dan is hier geen sprake van. De ‘persoonlijke’ communicatie tussen de leden van het parlement, tussen de individuen die de intentie om te wandelen hebben, is daarvoor genoeg. Dus, volgens Jansen zijn de wij-intenties van Searle niet hetzelfde als collectieve intenties, en dus niet reduceerbaar tot de individuele wij-intenties, omdat er mogelijkheden kunnen bestaan waarin het individu geen wij-intentie kan vormen, door bijvoorbeeld onwetendheid. Aan de andere kant zijn collectieve intenties reduceerbaar tot een gedeelde ik-intentie, ‘shared I-intention’, maar dan louter voor kleinschalige, informele collectieven. Dus, collectieve intenties worden niet gedragen door de individuen, maar door de collectieven, omdat de gedeelde intenties volgen uit de totstandkoming van het collectief die constitueerd wordt door de individuen.

Dit betekent

echter niet dat men postuleert dat een collectief een geest of bewustzijn heeft. Integendeel, collectieve intenties worden gevormd door het bewustzijn van de individuen: *“They are not reducible to the intentions of the individuals, but they emerge from speech acts and other symbolic interactions of the individuals, like promising or voting. They are, however, no properties of the individual persons, but properties of the collectives, of the whole system these individuals constitute. Thus, group-intentions are emergent properties in the technical sense: They are properties of the systems, not of the constituents, they come about by interactions of the parts, but they are of a kind that cannot be attributed to individual persons, but only to systems of such”* (Jansen, 2004, p. 7).

Resumerend op al het voorafgaande zijn er binnen de wijsbegeerte twee verschillende benaderingswijze om de collectieve intentionaliteit te verklaren, namelijk de sommatieve en de non-sommatieve. De sommatieve benaderingswijze stelt dat de collectieve intentionaliteit tot stand komt door de sommatie van individuele intenties plus de notie van

gemeenschappelijke kennis. Respectievelijk hebben Gilbert en Searle ons aangetoond dat deze benaderingswijze niet vruchtbaar is om de collectieve intentionaliteit te begrijpen; de condities gegeven door de gemeenschappelijke kennis zijn daar niet voldoende voor. Ook de veronderstelling dat de ander een intentioneel agentschap bezit, is noodzakelijk.

De non-sommatieve benaderingswijze stelt dus dat het deze condities wel kan accommoderen, al bestaat er tussen de non-sommatieven wel discussie omtrent de vraag wie de drager van de collectieve intentionaliteit is. Waar Searle stelt dat louter de individuen, door het bestaan van een wij-intentie in het bewustzijn van het individu, de drager van de collectieve intentionaliteit kunnen zijn, stellen Gilbert en Jansen dat de collectieve intentionaliteit wel aan het collectief kan worden verbonden, namelijk onder een gedeelde individuele intentie, en dit zonder te stellen dat er sprake is van een collectief bewustzijn of groepsgeest. Daarbij maakt Jansen nog onderscheid tussen kleinschalige, informele collectieven gegeven door Gilbert, en grootschalige formele collectieven gegeven door hemzelf. Bij de eerste komt de collectieve intentionaliteit ter uitdrukking in minicontracten, in de persoonlijke communicatie tussen de individuen in een kleinschalig formeel collectief en bij de tweede krijgt de collectieve intentionaliteit vorm in procedures.

Echter, bij de totstandkoming van de collectieve intentionaliteit spreekt louter Jansen uitdrukkelijk, en in mindere mate Gilbert, dat er emergentie toegeschreven kan worden aan het systeem dat door de individuen geconstitueerd wordt, of dit systeem nu als groot- of kleinschalig wordt beschouwd. Searle daarentegen, verdedigt een non-sommatieve benaderingswijze maar spreekt echter niet van emergentie, maar van de nogal onduidelijke 'Background-sense'. Het is daardoor onmogelijk om beiden gelijk te stellen, al zijn er enige overeenkomsten te ontdekken.

De mate van emergentie in de non-sommatieve benaderingswijze van Gilbert, en met name die van Jansen, karakteriseert de verhouding tussen het individu en het collectief met betrekking tot het concept van 'intentionaliteit'. Deze verhouding valt te beschrijven vanuit de twee schaalniveaus, als de formele en informele verhouding tussen het individu en collectief en als bestaande in een systeem dat door de individuen geconstitueerd wordt, als bestaande in een emergent systeem. Een interessante vraag hierbij is, als de collectieve intentionaliteit tot stand is gekomen, in hoeverre de groot- en kleinschalige en formele en informele collectieven invloed op elkaar uitoefenen, en zo ja, op welke wijze? Intenties zijn namelijk onderhevig aan veranderingen en kunnen via procedures of minicontracten en persoonlijke communicatie tot uiting komen, maar wat is de werking hiervan? Wat is bijvoorbeeld de verhouding tussen de groot- en

kleinschalige collectieven? Is het zo dat de collectieve intentionaliteit die tot uiting komt via minicontracten en persoonlijke communicatie, de collectieve intentionaliteit van grootschalige collectieven in de procedures representeert, of juist andersom? Of werkt het beide kanten op? Deze vragen zijn door de wetenschap in het algemeen, en de wijsbegeerte in het bijzonder, nog niet uitvoerig behandeld. Mijn voorstel is om dit eerst te doen voordat men zich verder verdiept in de problematiek rondom 'collectieve actie'. Daarbij zal onderzoek naar het concept van 'emergente systemen' zoals in de biologie en andere wetenschappen reeds gebeurt, ook van belang zijn, dit omdat het ons een andere, nieuwe invalshoek op de bestaande problemen in de wetenschap verschaft.

Door: Melchior Langeveld

De milieu & maatschappijwetenschappen (MMW) binnen de Universiteit Utrecht specialiseren zich in beleid dat gericht is op het milieu en de omgeving. Daarbij put deze discipline veel uit inzichten buiten de MMW; sociologische, bestuurskundige, politicologische maar ook natuurwetenschappelijke inzichten spelen een rol. De nadruk ligt echter op de sociaalwetenschappelijke disciplines. De problemen die MMW bestuderen uiteten zich vaak in tegenstrijdige belangen tussen burgers en binnen de overheid en de politiek. Neem bijvoorbeeld een infrastructureel project als de Betuwelijn, een schoolboekvoorbeeld: hoge kosten, tegenstrijdige belangen tussen rijksoverheid (die de spoorlijn wilt bouwen) en de gemeenten (die niet willen dat de spoorlijn door hun gebied doorkruist). Een controversieel project dus. Wat kunnen de MMW dus bijdragen aan het beantwoorden van de hoofdvraag? Zoals in de inleiding naar voren kwam houdt de MMW zich in deze scriptie bezig met de relatie van het collectief met de institutie. Dit past enigszins binnen het onderzoeksgebied van de MMW, gezien deze de politiek bestuurlijke dimensie van samenwerkingsprocessen, gericht op die met een relatie tussen mens en natuur, bestudeert. Instituties, daargelaten wat deze werkelijk zijn, spelen binnen de MMW een rol om deze relatie te reguleren en te ordenen; dit samenwerkingsproces kan worden opgevat als collectieve actie. Beide begrippen spelen een centrale rol in de hoofdvraag maar behoeven verdere uitleg.

INSTITUTIES

Over instituties is veel geschreven binnen de MMW: in de literatuur van de beleidswetenschappen, sociologie en politicologie wordt het begrip ‘institutie’ veelvuldig gebruikt. Hieruit volgt ook een van de zwaktes van de theorie; het begrip institutie is niet scherp gedefinieerd {{21 Meijerink, S 2007 p. 207}}. Taylor & Hall {{16 Hall, Peter A. 1996}} maken een onderscheid in historisch, rationeel en sociologisch institutionalisme. Echter zijn er ook andere indelingen te vinden {{21 Meijerink, S 2007}}. De centrale boodschap van elk van deze benaderingen is dat patronen en regelmatigigheden mede richting en betekenis geven aan politiek-bestuurlijke processen {{21 Meijerink, S 2007}}. De verschillende stromingen bieden steeds een andere kijk op hoe instituties gedrag beïnvloeden. Het staat echter vast dat instituties binnen de MMW opgevat kunnen worden als een stolling

van bepaalde waarden- en handelingspatronen in een set van spelregels {{21 Meijerink, S 2007}}. Het komt dan ook vaak voor dat in de behandelde literatuur instituties als synoniem voor regels wordt gebruikt. Instituties (binnen de MMW) zijn dus geen organisaties. Een organisatie bestaat namelijk uit meer dan alleen de een stolling van bepaalde normen en waarden. Belangrijke assumpties van deze perspectieven kunnen worden onderscheiden door antwoord te geven op de vragen: hoe actoren zich gedragen, wat instituties doen en waarom instituties volharden in de tijd {{16 Hall, Peter A. 1996}}. Er kunnen grofweg twee verschillende benaderingen voor deze vraag worden onderscheiden binnen het institutionalisme; de ‘rationalistische benadering’ en de ‘sociologische benadering’ {{16 Hall, Peter A. 1996}}.

RATIONEEL INSTITUTIONALISME

De institutionele theorieën die de ‘rationalistische benadering’ aanhangen, geven op de vraag hoe actoren zich gedragen allen een antwoord gefocust op die aspecten van het menselijk gedrag die instrumenteel en strategisch calculerend zijn {{16 Hall, Peter A. 1996; 21 Meijerink, S 2007}}. Deze theorieën veronderstellen dat individuen naar bepaalde doelen toe werken die in het model gegeven zijn, ze kunnen verschillen en ze kunnen worden geïdentificeerd. Om deze doelen te behalen gedragen individuen zich strategisch; zij bezien en overwegen alle mogelijke opties om vervolgens te kiezen voor die optie die hem als individu het meeste profijt levert {{16 Hall, Peter A. 1996}}. Over het algemeen wordt de richting van menselijk gedrag dan bepaald door krachten buiten de institutionele analyse {{1 Ostrom, Elinor 1990; 16 Hall, Peter A. 1996}}.

Volgens de ‘rationalistische benadering’ beïnvloeden instituties gedrag primair doordat zij actoren meer of minder zekerheid over huidig en toekomstig gedrag van andere actoren geven {{16 Hall, Peter A. 1996; 1 Ostrom, Elinor 1990}}. Dit komt doordat zij relevante informatie voor het gedrag van anderen geven. Ze geven handhavingmechanismen voor overeenkomsten en straffen voor het niet nakomen van deze overeenkomsten. Instituties beïnvloeden dus het gedrag van een individu door de verwachtingen die een actor heeft over de acties die anderen waarschijnlijk gaan ondernemen als een reactie op, of gelijktijdig met zijn eigen acties aan te passen. Strategische interactie speelt duidelijk een centrale rol in dit soort analyse {{16 Hall, Peter A. 1996 p. 4}}.

SOCIOLOGISCH INSTITUTIONALISME

In tegenstelling tot de ‘rationalistische benadering’ legt de ‘sociologische benadering’ de nadruk op de mate waarin gedrag niet volledig strategisch is, maar gebonden aan het wereldbeeld van een individu. Dit doet zij echter wel zonder te ontkennen dat menselijk gedrag rationeel of doelbewust is. Wel legt de ‘sociologische benadering’ nadruk op de mate waarin het handelen van individuen mede wordt bepaald doordat gevestigde routines en patronen bijdragen aan het gedrag van individuen {{16 Hall, Peter A. 1996; 21 Meijerink, S 2007}}. Instituties geven morele en cognitieve toetsingskaders voor interpretatie en actie. Het individu wordt gezien als sterk ingebed in de wereld van instituties, bestaande uit symbolen, morele toetsingskaders en routines. Deze vormen de filters voor interpretatie van de situatie en de actor zelf, van waaruit een handelingskeuze kan worden gemaakt {{16 Hall, Peter A. 1996}}. Vanuit deze benadering geven instituties niet alleen strategisch bruikbare informatie, maar beïnvloeden zij ook de identiteit en de zelfbeelden van de actoren. De sociologische benadering stelt dat instituties als regels dus ook invloed uitoefenen op normen en waarden en dus fungeren als een toetsingskader voor de beoordeling van welke acties goed of slecht zijn. Dit vergroot de macht die regels hebben doordat zij dus naast het handelingsbeperkingen ook ethische normen weergeven.

HET BEGRIP INSTITUTIE

In beide benaderingen van instituties gaat het bij de behandeling van de institutie om de rol en definitie van regels. In dit licht is het ook interessant om Ostrom {{1 Ostrom, Elinor 1990}} te beschouwen aangezien zij enkele niveaus van regels onderscheidt. Zij stelt namelijk dat regels, net als computersoftware, laag op laag wordt opgebouwd. Zij onderscheidt 3 lagen:

1. Operationele regels: regels die dagelijkse beslissingen behelzen.
2. Collectieve-keuze regels: regels die worden gebruikt door een instantie om beleid tot stand te brengen.
3. Constitutionele regels: formele wetgeving

Alle regels behelzen volgens Ostrom {{1 Ostrom, Elinor 1990}} prescripties die verbieden, gebieden of een bepaalde vorm van actie of uitkomst voorschrijven. Werkende regels zijn volgens haar die regels die daadwerkelijk worden gebruikt, gecontroleerd, en opgelegd wanneer individuen keuzes maken over de actie die zij zullen ondernemen. Altijd dreigt echter dat individuen acties kiezen die afwijken van de regel. Controle of individuen zich aan de regels houden kan uitgevoerd worden door diegenen direct betrokken bij de gevolgen van de actie; agenten die hiervoor worden ingehuurd, externe controleurs of een combinatie van

deze. Er zou niet van een regel kunnen worden gesproken tenzij de meeste mensen van wie de handelingskeuze ervan afhankelijk is, weten dat hij bestaat en verwachten dat anderen hun gedrag controleren en sanctioneren wanneer zij afwijken van de regel {{1 Ostrom, Elinor 1990}}. In andere woorden zijn werkende regels algemene kennis Dit impliceert dat alle deelnemers de regels kennen, dat zij weten dat de andere deelnemers ze kennen en dat de andere deelnemers ook weten dat zij de regels kennen. Werkende regels worden altijd gecontroleerd en tot een bepaalde mate opgelegd door hen die direct betrokken bij de regeling. In een herhalende situatie kan men stellen dat individuen de regels leren kennen door ervaring, door contact met controleurs en doordat de regels door anderen worden opgelegd. Zoals uit de bovenstaande opsomming van drie lagen regels blijkt, hoeven regels niet geformaliseerd te zijn in wetgeving. Er is dus een heel spectrum van regels variërend tussen formele en informele regels{{1 Ostrom, Elinor 1990}}, daarom kunnen instituties ook opgevat worden als sets van bewerkbare informele en formele regels die het handelen van actoren beïnvloeden.

Deze verschillen in benaderingen en de nadruk die deze benaderingen leggen op factoren van instituties, maken het moeilijk om een set van methoden te ontwikkelen van waaruit instituties het best geanalyseerd kunnen worden {{21 Meijerink, S 2007}}. Het analyseren van handelingskeuzen is, zo blijkt, een complex onderzoeksterrein. Toch is het mogelijk een aantal institutionele factoren te onderscheiden welke in alle perspectieven min of meer aan bod komen: spelregels, actoren (en hun coalities), hulpmiddelen en discoursen, die later in dit stuk zullen worden behandeld.

COLLECTIEVE ACTIE

Het definiëren van collectieve actie is moeilijker dan verwacht. Stone {{2 Stone, Deborah 2012}} maakt een onderscheid tussen het rationele model van collectieve actie en haar eigen model van collectieve actie. Het onderscheid lijkt erg op het onderscheid van Taylor & Hall {{16 Hall, Peter A. 1996}}. Het rationele model legt de nadruk van collectieve actie op ‘rationele keuze’ waarbij het maximaliseren van het eigenbelang centraal staat. In haar eigen model wordt de rol van samenwerking, invloed, en mobilisering benadrukt. Collectieve actie als begrip verschilt van instituties doordat het zich focust op de *motivatie van keuzes*: is deze

gebaseerd op eigen belang of op collectief belang? Instituties zijn namelijk meer de context die de keuze beïnvloed.

EEN EVALUATIEF KADER VOOR COLLECTIEVEN EN INSTITUTIES

Instituties reguleren of sturen dus collectieve actie. De hoofdvraag richt zich op de verhouding tussen collectieven en instituties. Bij een evaluatie van een institutie, zullen er altijd evaluatiecriteria onderscheiden moeten worden. Aan de hand van deze criteria kan een institutie worden beoordeeld. Deze criteria zijn altijd normatief. Een evaluatie heeft namelijk altijd een normatief element; je gaat beoordelen of iets goed of slecht is gegaan. Deze criteria zullen later in deze thesis worden opgesteld. Naast evaluatiecriteria is het belangrijk om variabelen te hebben; zonder variabelen kan namelijk het causale verband tussen de institutie (de onafhankelijke variabele) en de collectieven (de afhankelijke variabele) niet blootgelegd worden. Eerst is het echter van belang aandacht te besteden aan de theorie van institutionele capaciteit. Deze theorie levert ons namelijk de variabelen voor evaluatie.

INSTITUTIONELE CAPACITEIT

Het begrip ‘institutionele capaciteit’ is zelf een relatief nieuw concept. Baumert & Willems {{35 Willems, Stéphane 2003}} stellen dat institutionele capaciteit vaak een breder beeld van ‘empowerment’, sociaal kapitaal, een ondersteunende omgeving veronderstelt, zowel als cultuur, normen, waarden en machrelaties die ons beïnvloeden. Deze brede notie van institutionele capaciteit is volgens hen nodig om de nadruk te leggen op het vraagstuk van governance, gericht op de brede institutionele context waarin individueel beleid wordt ingesteld {{35 Willems, Stéphane 2003}}. Institutionele capaciteit kan daarom gedefinieerd worden als ‘de mogelijkheid om taken te vervullen, problemen op te lossen en doelstellingen te zetten en te halen’. Welke factoren stellen een institutie in staat om functies te bereiken, problemen op te lossen en doelstellingen te behalen? Vaak is de oplossing die een institutie heeft voor een bepaald probleem ingebed in een complex historisch, institutioneel stelsel en sociaal netwerk {{35 Willems, Stéphane 2003}}. Als een gemeente bijvoorbeeld een onderzoek wilt laten doen naar verkeerstromen is er een grote kans dat er naar een instelling gegaan wordt waar voorheen al onderzoeken zijn uitgevoerd vanwege het vertrouwen dat dit

nieuwe onderzoek weer van dezelfde kwaliteit zal zijn. Bovendien kan het zijn dat de wet voorschrijft dat dit onderzoek aan bepaalde voorwaarden voldoet. Hierdoor wordt het onderzoek en de uitkomst ervan al in grote mate in een bepaalde richting gestuurd.

Verschillende niveaus van institutionele capaciteit kunnen worden geïdentificeerd. Willems {{35 Willems, Stéphane 2003}} onderscheidt verschillende niveaus van actoren: het individu, de organisatie en het nationale niveau. Institutionele eigenschappen beïnvloeden al deze niveaus: de verdeling van hulpmiddelen kan bijvoorbeeld bepalen hoeveel individuele actoren ingehuurd kunnen worden om beleid uit te voeren, de competenties van de individuen kunnen beïnvloeden hoe goed en snel het beleid uitgevoerd kan worden. Op organisatorisch niveau kan de mate waarin er wordt samengewerkt, informatie wordt gedeeld en actie wordt overlegd bepalen hoe effectief het beleid wordt uitgevoerd; wanneer bijvoorbeeld een reinigingsdienst wordt ingehuurd voor het ophalen van huisvuil maar dit niet goed wordt gecoördineerd met de spits, kunnen er files ontstaan. Bovendien moeten organisaties met elkaar overweg kunnen willen ze goed samenwerken. Ondersteunen zij het nieuwe beleid?

Als laatste speelt het nationaal niveau een rol, waarin beslissingen genomen worden betreffende de 'rules of the game': welke regels gelden, wanneer mag iemand zijn huisvuil buiten zetten, welke straf kan opgelegd worden wanneer men dit op een verkeerd moment doet? Op nationaal niveau wordt bepaald welke belangen organisaties hebben om hun mandaat uit te voeren. Het kan overigens ook zo zijn dat er op lagere niveaus regels worden gemaakt. Echter is het vaak zo dat de randvoorwaarden voor de creatie van regels van een hoger niveau komen. Daarnaast kan de nationale institutionele capaciteit draagvlak creëren door de manier waarop beleid tot stand komt en wordt uitgevoerd: is er met alle belangen rekening gehouden, was het proces transparant? Als laatste speelt op nationaal niveau normen en waarden een rol; de discourses die bepaald gedrag wenselijk maken. Alle niveaus van de institutionele capaciteit zijn belangrijk en zijn verbonden met elkaar. Nationale institutionele factoren beïnvloeden organisaties en individuen.

Zoals uit het bovenstaande verhaal blijkt zijn er enkele variabelen te onderscheiden die invulling geven aan een institutioneel arrangement, ofwel een beleidswerkelijkheid. Een institutioneel arrangement is de samenstelling van die factoren die het gedrag, de collectieve actie, beïnvloeden. In elk institutioneel arrangement kunnen 4 dimensies worden onderscheiden: actoren en hun coalities, hulpbronnen, spelregels en discourses {{21 Meijerink, S 2007}}.

Actoren en hun coalities zijn belangrijk omdat hun acties moeten veranderen: gedrag moet in een bepaalde richting worden gestuurd door het institutionele arrangement. In deze dimensie speelt het inzicht dat organisaties hulpbronnen nodig hebben van andere organisaties en dat daarom organisaties met elkaar deze hulpbronnen uitwisselen waardoor er relaties ontstaan en een netwerk van, van elkaar afhankelijke actoren ontstaat, centraal {{7 Klijn,E.H. 2000}}. Hulpbronnen worden dus tussen actoren uitgewisseld. Een hulpbron kan bijvoorbeeld zijn: formele beslissingsmacht, financiële middelen of toegang tot de media, of om kennis en expertise etc.

In dit institutioneel kader zal veronderstellen dat het gedrag van actoren niet alleen gemotiveerd door eigenbelang maar ook door rationele, emotionele, cognitieve en ethische elementen. In de MMW worden deze elementen gedefinieerd als discoursen{{22 Leroy, P. 2007 p. 76}}. Deze discoursen worden geproduceerd en gereproduceerd in allerlei sociale interacties en praktijken {{21 Meijerink, S 2007 p. 195}}. Verschillende conflicten zullen dan ontstaan tussen enerzijds het individueel belang en het collectief belang en anderzijds tussen verschillende discoursen, maar ook over hulpbronnen. Deze hulpbronnen spelen een bepalende rol aangezien zij macht toekennen. Hulpbronnen zijn te definiëren als die bronnen die actoren van elkaar nodig hebben om een bepaald doel te bereiken: het kan gaan om formele beslissingsmacht, financiële middelen, kennis en expertise, maar ook om een bepaalde actie die iemand moet doen of laten. Hierdoor zal een actor met meer toegang tot hulpmiddelen, minder beperkt zijn in zijn handelingskeuzen dan actoren met minder toegang tot hulpmiddelen. Deze conflicten zullen gestructureerd en opgelost moeten worden; er zullen manieren gevonden moeten worden om individueel belang af te stemmen op het collectieve belang om discursieve strijd te stabiliseren en om hulpmiddelen te verdelen. Hiervoor zullen de verschillende discourscoalities proberen om hun oplossing op te leggen en te formaliseren in regels. Er bestaan verschillende definities van deze regels. Sommige van deze regels omvatten ook de drijfveren en belangen van actoren {{21 Meijerink, S 2007}}. Aangezien discoursen deze drijfveren al omvat, zal er hier gekozen worden om te beperken tot die regels die het handelen beperken (regels die het gedrag en de alternatieven beperken); een definitie van instituties zoals reeds geformuleerd als: sets van bewerkbare informele en formele regels die het handelen van actoren beïnvloeden. Elke casus heeft namelijk zijn eigen institutionele vereisten.

Door: Dorien de Bruin

Hoewel het voor ieder volk in de geschiedenis belangrijk was dat het werd voorzien van voedsel, is de voedselvoorziening van de Romeinen wellicht uniek en een goed voorbeeld van een voedselvoorziening te noemen. Niet alleen haar groeiende afhankelijkheid van provincies maakte Rome bijzonder in haar voedselvoorziening, maar ook de toename van de coördinatie van de voorziening en de betrokkenheid van het bestuur van de stad maakten Rome een uitzondering voor haar tijd.

Door de steeds grotere rol die Rome begon te spelen in het Middellandse Zeegebied en de welvaart die daaraan bijkomstig was, nam het bevolkingsaantal toe en daarmee de vraag naar voedsel (Mattingly en Aldrete, 2000, 142). Het is dan ook niet opmerkelijk te noemen dat er regelingen getroffen moesten worden voor de distributie van voedsel, en dan vooral de distributie van graan; het hoofdbestanddeel van het dieet van de Romeinen (Mattingly en Aldrete, 2000, 142). Een instelling om de graanverdeling te controleren was voor de Romeinen een logische oplossing voor de voedselproblematiek, hoewel dit een opmerkelijke oplossing genoemd kan worden omdat de markten die er al waren ook geschikt waren om graan te distribueren. De stappen en de redenen voor deze overgang van de markt naar een instelling en de stappen die binnen deze instelling zijn genomen, zullen in dit stuk behandeld worden.

Deze stappen zullen naast de overgang van markt naar instelling, behandeld worden en meer inzicht geven op het gebied van de ontwikkeling van instituties. Door te kijken naar dit voorbeeld van het ontstaan van een institutie voor een probleem dat een grote bevolking, namelijk die van Rome, aanging, kan meer inzicht verkregen worden in het ontstaan van instituties en de factoren die daarbij een rol spelen; onder andere de redenen voor de instelling van de institutie en betrokken de machten. Binnen het onderzoek kunnen theorieën over instituties en de relatie van het collectief tot deze, een richting geven aan de conclusie die uit deze casus volgt, hoewel daarbij in gedachten gehouden moet worden dat deze theorieën producten zijn van de laatste eeuw en in een eenentwintigste-eeuwse gedachte zijn ontstaan.

DE MARKT EN DE PROBLEMEN VAN ROME OMTRENT DE VOEDSELVOORZIENING

Allereerst is het van belang een goed beeld te hebben van de distributie van voedsel over het Romeinse volk voordat er een institutie ingesteld werd om de problemen omtrent de voedselvoorziening in te perken. Deze problemen samen maakten namelijk dat er een behoefte was onder het volk aan een oplossing voor de problemen, en dan vooral de een oplossing betreffende de graanvoorziening (Höbenreich, 1997, 34). Voordat deze problemen aan bod komen, is het echter van belang om een goed beeld te hebben van hoe de distributie van graan plaatsvond voor de instelling van een institutie, namelijk door de markt.

GRAANVOORZIENING DOOR DE MARKT

Rome kende al ver voor de Tweede Punische Oorlog (218 v. Chr. - 201 v. Chr.) markten om haar bevolking te voorzien in de benodigde levensmiddelen (Liv., 21.62.2). Deze markten bevonden zich hoofdzakelijk op de *fora* en ieder *forum* werd gekenmerkt door de waren die er werden verkocht en waar zij dan ook naar vernoemd werden. Op deze markten werden waren verkocht door een ieder die dit wilde doen (Var., *LL.* 5.145). Naarmate de bevolking van Rome groter werd, nam ook de vraag naar marktwaren toe en ontstonden er grotere ondernemingen om koopwaar te verstrekken en markten die dagelijks toegankelijk waren en de functie van de *fora* overnamen. Deze markten, de *macelli*, hadden plaats in permanente gebouwen. Ze vervingen de oudere markten echter niet; naast de *macelli* waren er de *nundiae*, markten die om de acht dagen plaatsvonden en waar ook verkopers en kopers uit de gebieden rondom te stad aanwezig waren (Frayn, 1993, 4). Voor de Romeinen voorzag de *nundiae* vooral in de waren die niet dagelijks werden gebruikt. De dagelijkse producten waren beschikbaar in de *macelli*.

Graan was een van de producten die voor de Romeinen als dagelijkse behoefte werden gezien. Naast de markt speelden bakkers en molenaars ook een grote rol bij de graandistributie en historicus Jean-Michel Carrié oppert zelfs dat het zo zou zijn dat graan wellicht niet eens op de markten of *macelli* verkocht werd omdat brood niet een waar was wat ideaal op markten verkocht kon worden (Carrié, 1975, 2). Dit spreekt Joan Frayn echter tegen, niet allen omdat het om graan ging, maar vanwege problemen die ontstonden. Deze

problemen waren ook een reden voor de institutionalisering van de voedselvoorziening (Frayn, 1993, 125).

PROBLEMEN

Problemen omtrent de marktvoorziening van graan waren er vooral in tijden van voedseltekorten door bijvoorbeeld plagen, de gevolgen van oorlog, overstromingen of branden. De schaarste werd echter vergroot door marktkoopmannen die graan achterhielden. Dit deden zij zo lang dat de prijs zo erg opliep dat ze een grote financiële winst konden behalen door de uitgestelde verkoop (Frayn, 1993, 125). Dit 'misbruik' van de situatie zou wellicht nog groter worden aan het einde van de Republiek, toen het bevolkingsaantal van Rome erg groeide door het met name militaire succes van Rome.

Naast problemen met de oogst, ontstonden er ook problemen met de bevoorrading van Rome. Voordat de bevolkingsdruk van Rome zo groot was als aan het einde van de Republiek, met rond een miljoen inwoners, werd voedsel vooral lokaal geproduceerd. Met de toename van de bevolkingsdruk kwam er echter een vraag naar een productie van voedsel die niet in de omgeving van Rome kon plaatsvinden. Rome werd hierdoor steeds meer afhankelijk van geïmporteerde producten uit de provincies waarmee contracten waren gesloten of die de Romeinen hadden veroverd (Mattingly en Aldrete, 2000, 142).

Door deze vergroting van de schaal waarin de graanvoorziening moest functioneren, was het voor de regerende machten zaak om regelingen te treffen om onrust en schaarste te voorkomen. Mattingly en Aldrete stellen in hun artikel over de mechanismen van het voedselvoorziening in Rome dat zelfs als de regerende machten van Rome zouden willen dat ze niet betrokken zouden worden bij de organisatie van de voedselvoorziening, het door de omvang van het probleem en de kans op schaarste met onrust onder het volk tot een mogelijk gevolg, niet mogelijk was om geen actieve rol te gaan spelen bij de logistieke organisatie die nodig was om het volk te voeden. (Mattingly en Aldrete, 2000, 143). Deze organisatie werd bekend onder de term *annona*.

HET ONTSTAAN VAN DE ANNONA IN ROME

Voor de instelling van de *annona* als organisatie van de staat door Augustus, werden in tijden van nood maatregelen genomen die leken op de *annona* uit de Keizertijd. Op deze

maatregelen werd voortgebouwd waarna uiteindelijk de *annona* als institutie van de staat werd ingesteld. Voor echter gekeken wordt naar de *annona* als organisatie, is het relevant om te weten wat de *annonae* eigenlijk waren, namelijk de jaarlijks terugkerende oogst. Deze omvatte alle voedingsmiddelen die geoogst werden en dan vooral graan (Höbenreich, 1997, 34).

Al in de vijfde eeuw v. Christus werd in Rome initiatief getoond als het ging om de graanvoorziening van de stad. Livius beschrijft de aanstelling van een *praefectus* tussen 441-440 v. Chr. ten tijde van schaarste (Liv., IV.12). De *praefectus* hield bij hoe veel graan en maïs er beschikbaar was en stelde een plan op om dit graan zo eerlijk mogelijk te verdelen. Dit was mede doordat het als de taak van de machthebbers gezien werd om te zorgen voor het volk en haar behoeften, ook de behoefte aan voedsel. Deze taak was voor het volk vooral een 'zorg' die van de staat werd verwacht, een zogenaamde *cura*. De *cura* voor de voedselvoorziening werd de *cura annonae* genoemd (Sirks, 1991, 10). Een zorg die steeds groter werd naarmate Rome groter en machtiger begon te worden.

In 123 v. Chr. werd opnieuw initiatief genomen om de graanvoorziening te reguleren door Gaius Sempronius Gracchus (154 - 121 v. Chr.), die in de ambt van volkstribuun (*tribunus plebis*), anders dan de tijd die Livius beschrijft, maandelijks graansubsidies wettelijk instelde voor iedere Romeinse burger; (financiële) status deed er hierbij niet toe (Garnsey en Rathbone, 1985, 20). Hier werd al een begin gemaakt met de verandering van de distributie van voedsel; van een marktproduct, naar voor een deel een door de staat gereguleerd product. De redenen voor deze overgang liepen uiteen.

Een goede reden voor de instelling van de subsidies door Gracchus, was om het volk voor zich te winnen gezien de politieke situatie in zijn tijd. Er moest echter ook een reden zijn voor het volk om subsidies te willen en voor de tribuun om graan tegen lagere prijzen aan het volk uit te delen. Om deze te achterhalen moet gekeken worden naar de achtergrond van de tijd waarin de subsidies ingevoerd werden. In deze tijd was het succes van Rome in de Tweede Punische Oorlog ook in de graanvoorziening terug te zien. Er was namelijk een tribuutbetaling in de vorm van graan uit nieuw veroverde gebieden (Garnsey en Rathbone, 1985, 21). Wellicht was dit ook een reden voor de toename van de betrokkenheid van de regerende macht bij de graandistributie; het graan werd namelijk aan de regerende macht uitbetaald. Het graan was echter tribuut voor de stad Rome, dus een verdeling van dit graan onder het volk is niet meer dan eerlijk te noemen. Maar naast het volk, moest ook het leger worden voorzien, dat ook erg belangrijk was voor de opkomende macht van Rome. Er moest

dus een goede verdeling van het graan plaatsvinden om iedereen te kunnen voorzien, zeker als het ging om tijden van schaarste (Garnsey en Rathbone, 1985, 21).

De voorziening van het graan uit de Romeins veroverde gebieden was echter van veel factoren afhankelijk voordat het Rome bereikte en Garnsey en Rathbone zien dit als de belangrijkste reden voor het opstellen van afspraken. De bronnen van graan bevonden zich buiten Rome en hoewel vanwege het tribuut een constante toevoer van graan te verwachten was, werd de oogst beïnvloed door onder andere weersomstandigheden, ziekten en oorlogen en de omdat het graan Rome bereikte per schip, was de reis van het graan ook nog eens een instabiele factor. Wederom had het weer invloed, maar ook schipbreuk en piraterij speelden een grote rol; deze problemen waren er echter ook voor de vrije markt (Garnsey en Rathbone, 1985, 22). Het systeem van de Gracchus was echter wel erg kwetsbaar; de opslagvoorzieningen waren niet voldoende en in het geval van ernstige schaarste was de oplossing vaak erg amateuristisch (Garnsey en Rathbone, 1985, 22). Dit veranderde echter naarmate de tijd vorderde en de graandistributie steeds meer werd geïnstitutionaliseerd.

Er was echter ook een voordeel ten opzichte van de markt; niet betreffende het systeem, maar voor de burgers. Vooral voor minder rijke burgers die de stijgende prijzen op de markt in tijden van schaarste niet konden betalen. Voor de rijkere burgers veranderde er niet veel; zij hadden wel recht op graansubsidies, maar hadden door hun financiële vermogen ook goede toegang tot de markt, zoals voor de subsidies (Sirks, 1991, 13). Voor het grootste deel van de burgers veranderde er echter wel veel. Deze had recht op een hoeveelheid graan die zij, zeker tegen de hoge prijzen in tijden van schaarste, niet hadden kunnen kopen. Daarbij was deze hoeveelheid wettelijk vastgelegd en was er dus een zo eerlijk mogelijke verdeling over de burgers (Sirks, 1991, 13). Een ieder die meer graan wilde, kon dit op de markt kopen. Er was dus een meer evenwichtige verdeling van graan door de subsidies en de wetten die daarbij hoorden doordat de onevenwichtige verdeling van financiële middelen niet van toepassing was op het systeem (Garnsey en Rathbone, 1985, 20).

De belangrijkste maatregelen die zijn genomen na de instelling van de subsidies voor tijden van schaarste, werden, net als de vaststelling van de hoeveelheid te verstrekken graan, in de vorm van wetten ingevoerd en wellicht was dit een reactie op de ‘amateuristisch’ genoemde oplossingen in geval van schaarste. Een dergelijke oplossing was de wet die door de toenmalige *proconsul* in 71 v. Chr., namelijk de *Lex Terentiae Cassiae*, werd voorgesteld om rantsoenen voor vooral de armere burgers in de samenleving te verzorgen. Door deze wet werd de staat verplicht op graan en maïs op te kopen om tegen lage prijzen in Rome te verkopen. De senaat stemde in met deze wet om de tevredenheid van het volk te waarborgen

onrust te voorkomen en daarmee de autoriteit van de Senaat te verdedigen (Burckhardt, 1990, 110). Later werd bijvoorbeeld in 58 v. Chr. ook door Clodius een wet, de *Lex Frumentaria*, ingesteld om het volk te voorzien van voedsel. Clodius stelde hierbij een *Plebs Frumentaria* vast, wat een lijst was van Romeinse manlijke burgers die gratis graan en maïs kregen. Op deze manier vergaarde hij meer steun van het volk. De last op het staatsvermogen werd hierdoor echter wel vergroot (Gruen, 1995, 386). De grote verandering binnen de voedselvoorziening van Rome was wellicht ook vanwege deze druk op het staatsvermogen weer in de vorm van subsidies; onder Caesar werden namelijk de eerste stappen ondernomen tot de *annona*.

Bijzonder in de weg naar de instelling van de *annona* is de overgang van een privaat goed naar een goed van en voor alle burgers in een vorm die lijkt op een 'open acces goed' als gekeken wordt naar de standaard verdeling van goederen binnen de economie (zie figuur 2). De 'excludability' werd verlaagd doordat alle burgers toegang kregen tot het goed. Met deze overgang zou het voor de hand lijken te liggen dat er een overgang naar publiek goed plaatsvond. De 'rivalry' werd echter niet lager; iedereen wilde nog steeds graan hebben. Het is daarom misschien beter om te kijken naar de manier waarop het graan werd uitgedeeld; de overgang naar de *annona* lijkt op het ontstaan van een 'publieke dienst'; een dienst van de staat aan het volk. De staat kreeg een redistributieve functie voor het volk en verleende hiermee een dienst. Er werd namelijk geprobeerd om het graan zo eerlijk mogelijk te verdelen over het hele Romeinse volk. Dit gebeurde onder andere, zoals eerder gezegd, door het instellen van wetten en de handhaving van deze wetten.

Bij deze dienst waren verschillende partijen betrokken en daarbij raakten er steeds meer partijen betrokken. Deze partijen en de instelling van de *annona* als instelling zijn belangrijk voor het begrijpen van de overgang van de markt als voedselverstrekker naar de *annona*.

		Rivalry/Subtractability	
		Low	High
Excludability	Low	Public goods	Open access goods/Common pool goods
	High	Club goods Toll goods	Private goods

Figuur 2.

Toen Caesar meer macht kreeg en deze macht ook verder wilde uitbreiden en wilde behouden, begon hij de *annona* meer te organiseren; de *cura* was ten eerste belangrijk voor het volk, maar de positie van de machthebber werd ook hoger (Sirks, 1991, 13). Deze machtsvergroting was ten dele te verklaren door de orde die ontstond nadat de graanvoorziening op een goede manier werd ingedeeld; een orde die vooral verstoord werd in tijden van voedseltekorten, waarop het volk verwachtte dat het voorzien werd in haar behoefte aan graan en beroep deed op de *cura*. Hierbij ging het niet om een gering aantal Romeinen dat recht had op graan. Van de miljoen inwoners van Rome waren 200.000 tot 250.000 manlijke burgers in de tijd van Augustus afhankelijk van de *annona* om hun familie te voeden (Mattingly en Aldrete, 2000, 143).

In de totstandkoming van deze voorziening was een grote rol voor Caesar weggelegd. Hoewel zijn maatregelen binnen de voedselvoorziening allemaal niet blijvend waren, maakte hij wel een belangrijk begin. Voor Caesar was het aantal Romeinen dat recht had op de graanuitdelingen het grootste probleem. Volgens Suetonius was het aantal burgers dat recht had op graan in Caesars tijd rond de 320.000 en had Caesar dat aantal teruggebracht tot rond 150.000 om het probleem van de voedselvoorziening aan te kunnen pakken (Suet., *Caesar* 41.3). Deze afname van het bevolkingsaantal, die niet alleen een oplossing was voor de coördinatie van de voedselvoorziening, maar ook voor de algehele capaciteiten van de stad, bewerkstelligde Caesar, onder andere maatregelen, door kolonisatie (Suet. *Caesar* 42.1). De belangrijkste verandering die Caesar doorvoerde wat betreft de *cura annonae* was het aanstellen van *aedilen*, handhavers van de wetten van de *cura*, om de graandistributie te coördineren. Hiernaast maakte hij een goed begin voor de organisatie voor de machthebbers na hem door plannen te maken om de toegang van schepen naar Rome te bevorderen (Rickman, 1980, 59).

Toen Augustus na Caesar aan de macht kwam deed hij van alles om het volk tevreden te houden, zo ook door middel van de coördinatie van de voedselvoorziening (Dio, 555.31.3). Hij probeerde het bestaande systeem in stand te houden, hoewel hij ook veranderingen aanbracht ter bevordering van het systeem (Dio, 555.26.2-3). Door Augustus werden de *aedilen* vervangen voor de *praefectus annonae*. Anders dan de *aedilen* was de *praefectus* niet alleen een handhaver van wetten en afspraken, maar was hij ook hoofd van zijn 'instelling'. Dit betekende dat hij ook verantwoordelijkheid had over onder andere de graantoevoer en

opslag (Sirks, 1991, 14). Door de aanstelling van een *praefectus* kreeg Augustus steeds meer invloed op de graanvoorziening; hij was namelijk de enige die boven de *praefectus* stond. Dit leidde er samen met de grootte van de *annona* en het belang voor de politieke status van de keizer toe dat in 22 na Chr. de *cura annonae* officieel als behorend tot de keizer verklaard werd (Sirks, 1991, 13).

ONTWIKKELINGEN BINNEN DE VOEDSELVOORZIENING

Vanaf de vaststelling van de *annona* als staatsinstelling door Augustus konden keizers meer invloed uitoefenen op de voedselvoorziening en zo ook op het volk. Dit ging echter niet altijd voorspoedig. Het was soms nodig voor een keizer om het volk door eigen geld te voorzien bij problemen met de oogst of de toevoer (Erdkamp, 2005, 249). Belangrijk voor de keizer was echter in te zien dat het tevreden houden van het volk en voeden en onderhouden van het volk ook een initiatief voor de lange termijn was (Rickman, 1980, 62). Het belangrijkste na het herstellen en handhaven van de orde en tevredenheid in Rome, was het zorgen voor goede faciliteiten voor de toevoer van goederen om risico's op tekorten te verkleinen.

Vanwege de hiervoor genoemde reden begon keizer Claudius een project om een overslaghaven in Ostia aan te leggen met toegang tot de Tiber. In deze haven konden goederen op kleinere schepen geladen worden om via de Tiber naar Rome vervoerd te worden. (Mattingly en Aldrete, 2000, 148). Daarnaast werden er opslagplaatsen, *horrea*, voor met name graan, in Ostia gebouwd. Dit maakt dat er meer mensen betrokken werden bij de graanvoorziening van Rome omdat nu ook de toevoer van graan en de opslag in het oog gehouden moesten worden (Mattingly en Aldrete, 2000, 148). Deze maatregelen maakten echter niet dat sommige van de risico's uit het verleden verdwenen waren, want zelfs in de nieuwe haven waren schepen gevoelig voor het weer. Vanwege deze reden pasten zowel Nero als Trajanus de haven in Ostia aan om de toevoer van goederen naar Rome te bevorderen (Mattingly en Aldrete, 2000, 148). Een goede haven en opslagplaats was echter niet het enige belang binnen de graantoevoer voor de *annona*, het was namelijk ook nodig dat het graan naar Ostia en Rome werd vervoerd.

Het vervoer van graan vanuit met name Egypte, Sicilië en Noord Afrika vond plaats per schip en dit was een lange tocht. De bezitters van schepen die geschikt waren voor het vervoer van graan waren hierdoor gevoelig voor goede handel. Om te bevorderen dat meer

scheppen betrokken zouden worden bij de *annona* en minder bij het graan dat naar de markten ging, was het van belang om deze scheepseigenaren een gunstige overeenkomst te bieden. De belangrijkste maatregel die hiervoor genomen werd kwam van keizer Claudius. Om te zorgen dat er genoeg mensen betrokken waren bij de bevoorrading van de burgers van Rome, moest er een voordeel geboden worden ten opzichte van de bevoorrading van de markt en hiervoor stelde Claudius wetten op. Deze wetten stelden dat een scheepseigenaar die 10.000 *modii* of meer naar Ostia kon vervoeren en dit voor zes jaar deed, burgerschap kreeg (Gaius, *Inst.* 1.32c). Een ander initiatief om meer betrokkenheid te creëren was de subsidie door Tiberius voor de verstrekkers van graan; ook die verstrekkers die het graan naar Rome haalden, om schaarste te voorkomen (Erdkamp, 1991, 249). Volgens historicus Paul Erdkamp wijst niets in de teksten van onder andere de Romeinse jurist Gaius over de graanvoorziening er op dat er misbruik gemaakt werd van de wetten en dat de scheepseigenaren betrokken waren in andere handel (Erdkamp, 1991, 246). Volgens een publicatie uit 2007 van David Kessler en Peter Temin was het systeem van de *annona* echter niet zo waterdicht als Erdkamp dacht en de keizers hoopten (Kessler en Temin, 2007, 321). Voordat deze 'profiteurs' van de *annona* aan bod komen, zal eerst besproken worden wie nog meer voordeel had bij de *annona*.

PARTIJEN DIE VOORDEEL HADDEN BIJ DE ANNONA

Zoals gezegd hadden de keizer en het volk dat graan kreeg (logischerwijs) een voordeel bij de *annona*. Er waren echter meer partijen die voordeel hadden bij de *annona*; partijen die zowel direct als indirect betrokken konden zijn bij de *annona*. De arbeiders die betrokken waren bij het proces van de graanvoorziening en de gildes die hierbij hoorden hadden een voordeel in de vorm van werkgelegenheid. Een groter wordende onderneming, betekende namelijk dat er meer mankracht nodig was om de onderneming te onderhouden (Mattingly en Aldrete, 2000, 150). De toename van mankracht vond onder andere plaats op het gebied van de controle op de schepen, de goederen die binnen kwamen, de opslag van goederen en het uidelen van goederen, hoewel soms voordeel gehaald werd uit de situatie door partijen die niet direct betrokken waren.

Een partij die profijt had van de *annona* waren de marktkoopmannen. Met de instelling van de *annona* verdwenen zij niet, want slechts een deel van de bevolking van Rome had toegang tot de *annona* (Mattingly en Aldrete, 2000, 143). Hoewel hun

ondernemingen niet bevorderd werden door de autoriteiten, hadden zij toch voordeel bij de *annona* doordat ze door contact met de *praefectus annonae*, die in dezelfde sector werkzaam was, toegang tot informatie kregen die voor hen voordelig kon zijn. Deze informatie was zeer vertrouwelijk en mocht niet door andere betrokken partijen worden verstrekt. Door formele en informele contacten met de *praefectus*, bijvoorbeeld over contracten die opgesteld waren, konden zij er echter achter komen hoe de graanprijzen waren en in welke gebieden tekorten of overschotten waren als het ging om gebieden waarin zij gewoonlijk geen handel voerden. Met deze informatie konden zij zichzelf een voordeel doen, maar ook het Romeinse volk dat behoefte had aan graan (Kessler en Temin, 2007, 322). Daarbij is het voor te stellen dat de marktkoopmannen door de 'concurrentie' van de *annona* minder hoge prijzen voor hun graan vroegen. Hierbij werd geen misbruik gemaakt van het systeem en het ging niet om een illegale onderneming. Dit laatste gebeurde echter wel bij de beloning voor de graanschepen.

Hoewel de *annona* goed in het oog hield of mensen de wetten en regels van de *annona* niet zouden overtreden en dit erg goed ging, was het lastig om controles uit te voeren op zee. Zo gebeurde het dat mensen profiteerden van de subsidies voor graanschepen door te zeggen dat ze een schip hadden waarmee ze graan zouden vervoeren, waarna bleek dat iemand andere waren vervoerde of geen schip had (Garnsey, 1988, 234). Het gebeurde echter ook dat schepen hiervan beticht werden en werden gestraft in de gevallen waarin de aanklacht waar bleek te zijn. Er was ten minste één persoon aangesteld om dergelijke aanklachten te onderzoeken, hoewel dat soms lastig was. Er werd echter alles aan gedaan om overtredingen te voorkomen (Kessler en Temin, 2007, 322).

VERANDERINGEN EN HET EINDE VAN DE ANNONA

De *annona* was ingesteld om het Romeinse volk op lange termijn te voorzien, en dit deed de instelling ook, hoewel soms met tegenslagen ten tijde van tekorten of ten tijde van andere verwachtingen van het volk. Zo vond in de derde eeuw n. Chr. een overgang van de uitdeling van graan naar gebakken brood plaats (Erdkamp, 2005, 254). Ervoor moesten Romeinen nog zelf hun graan laten malen bij een molenaar en het vervolgens naar de bakker brengen om er brood van te laten bakken omdat vrijwel geen Romein een eigen oven had. Met deze overgang op brood kreeg de staat ook nog eens meer controle over de *annona* omdat ook het malen en bakken van het graan nu onder controle was van de staat (Erdkamp, 2005, 254).

Hoewel het einde van de *annona* niet goed vast te stellen is, is het wel bekend dat zelfs in de tijd dat de pausen de macht in Rome van de keizer hadden overgenomen, controle werd uitgeoefend op het brood voor de Romeinen. Dit gebeurde niet meer door uitdelingen zoals ervoor, maar had wel hetzelfde effect. Het graan werd namelijk nog steeds in opdracht van de staat geleverd, gemalen en gebakken, hoewel het nu bij de bakkers werd verkocht tegen een vaste prijs. (Erdkamp, 2005, 255). Dus hoewel de graanuitdeling veranderde, verdween deze niet en bleek de *annona* een duurzaam systeem.

Het leek en het was voor de Romeinen dus een logische stap om de regering van de staat meer inspraak en verantwoordelijkheid binnen de graanvoorziening te geven en een overgang van de markt naar een staatsinstelling te bewerkstelligen. Dit gaf zowel het volk, als de machthebbers in Rome voordeel in de vorm van bijvoorbeeld financieel voordeel of macht.

Met de toename van het bevolkingsaantal en de wensen van het volk, was het nodig om de voedselvoorziening en de partijen die erbij betrokken waren uit te breiden. Hierbij was het van belang om goede regels en afspraken te hebben en om mensen aan te stellen om deze te handhaven. Daarnaast was het van belang om het systeem aan te passen aan de omstandigheden, zo gebeurde het dat er een nieuwe en betere haven aangelegd werd en dat ook daar mensen aangesteld werden om de afspraken en regels te handhaven of dat er subsidies gegeven werden voor scheepseigenaren omdat er meer schepen betrokken moesten worden bij de graantoevoer van Rome om een zo goed mogelijke voorziening te garanderen. En hoewel er misbruik gemaakt is van informatie en wetten, was het systeem van de Romeinen een goed en uitzonderlijk voorbeeld van een geslaagde staatsinstelling die een volk op een lange termijn heeft kunnen onderhouden.

Conflicten tussen inzichten kunnen volgens Repko (2008, p. 250-255) ontstaan tussen *concepten*, *assumpties* en *theorieën*. Zo kunnen er ook conflicten onderscheiden worden tussen de inzichten van de drie disciplines binnen dit stuk: geschiedenis, wijsbegeerte en milieu en maatschappijwetenschappen.

Het eerste belangrijke conflict is de combinatie van de geschiedwetenschap, die vrijwel geen theorieën gebruikt, met milieu en maatschappijwetenschap en wijsbegeerte die hun conclusies vooral uit theorieën afleiden. Hier speelt de *assumptie* binnen de geschiedwetenschappen dat iedere gebeurtenis uit het verleden uniek is; de geschiedenis zal zich dus niet herhalen. Dit betekent dat een universele theorie niet toegepast kan worden op het verleden omdat het verleden niet universeel is en er dus niet precies dezelfde conclusie getrokken kan worden uit een gebeurtenis. Om binnen dit onderzoek een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag, is het echter wel nodig om theorieën te gebruiken bij de geschiedwetenschap.

Binnen dit onderzoek is samenwerking tussen de disciplines mogelijk. Als bewust omgegaan wordt met de toepassing van geschiedenis bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag en er geen conclusies getrokken worden over een gebeurtenis uit het verleden aan de hand van de theorieën, kan de samenwerking juist erg vruchtbaar zijn. Een theorie kan namelijk ook richting geven aan het onderzoek van het verleden en door deze richting, die een ander uitgangspunt heeft dan de onderzoeken die worden behandeld, kunnen nieuwe inzichten ontstaan en kunnen inzichten uit de verschillende literatuur die gebruikt zal worden elkaar aanvullen. Daarnaast is het belangrijk te onthouden dat aan de hand van de theorieën niets gezegd zal worden over hoe een gebeurtenis in het verleden precies is geweest, maar wordt alleen een analyse gegeven van de instelling van de *annona* en wordt een conclusie gegeven van de verhouding tussen collectieven en instituties. Echter over de *concepten* en *theorieën* van: collectieven en instituties, zijn er ook conflicten te onderscheiden.

Tussen de *theorieën* over ‘collectieven’ in de wijsbegeerte en het ‘sociologisch institutionalisme’ in de milieu en maatschappijwetenschappen zijn conflicten te identificeren.

Binnen de wijsbegeerte wordt binnen de *theorie* van collectieven (zoals reeds behandeld) gebruik gemaakt van een non-sommatieve benaderingswijze (emergentie) waarbij collectieven worden opgevat als drager van collectieve intentionaliteit bestaande uit een verzameling van individuele intenties (als bezitter van mentale attitudes) onder een gedeelde individuele intentie. Collectieven intenties vallen uiteen in kleinschalige, informele collectieven die door middel van persoonlijke communicatie en minicontracten tot collectieve actie komen en uit grootschalige, formele collectieven die door middel van procedures, waar de intenties in geconstitutionaliseerd zijn, tot collectieve actie komen.

In de milieu en maatschappijwetenschappen is er niet zo een sterk onderscheid tussen de intenties (zowel individueel als collectief) en de instrumenten van collectieve actie (persoonlijke communicatie, minicontracten en procedures) als in de wijsbegeerte. Met name in de sociologische benadering van de institutionele *theorie* wordt het onderscheid tussen intenties en instrumenten vaag: in deze benadering leveren regels morele en cognitieve toetsingskaders en wordt het individu gezien als sterk ingebed in de wereld van regels; het is bijna of de ‘individuele en collectieve intenties’ gevormd worden door deze regels die morele en ethische informatie geven waarmee het individu zijn intenties vormt.

Als men de rationalistische benaderingswijze van de institutionele *theorie* beschouwt, wordt dit onderscheid echter wel benadrukt. In de rationalistische benaderingswijze worden de regels beschreven als losstaand van de morele en ethische kaders van het individu en worden zij meer gezien als regels die het individu opgelegd worden en daarmee het handelen van individuen zouden moeten beperken.

Het conflict tussen de *theorieën* van de wijsbegeerte en de milieu en maatschappijwetenschappen concentreert zich dus op het *concept* ‘regel’. Wat zijn de randvoorwaarden van dit begrip en to waar strekt de invloed van dit begrip? Omvat deze morele en cognitieve toetsingskaders of staat deze los van het individu en hoe verhoudt dit begrip zich tot intentionaliteit?

Dit is eigenlijk een herdefiniëring van de hoofdvraag; het concept institutie is geherdefinieerd als regels en het begrip collectieven is geherdefinieerd als drager van de intentionaliteit. Wat is de verhouding tussen intentionaliteit en regels?

Om dit conflict op te lossen zal er een duidelijke definitie van het concept ‘regels’ geformuleerd moeten worden. Wij zullen het onderscheid tussen deze concepten aan de hand van *herdefiniëring* (Repko, 2008) beschrijven. Hierbij zullen concepten gherdefinieerd worden zodat er een gelijke betekenis aan het concept zal worden ontleend. Hierdoor wordt er een *common ground* tussen de tussen de disciplines gecreëerd. De wijsbegeerte onderscheidt persoonlijke communicatie, minicontracten en procedures als instrument om tot collectieve actie te komen. Deze concepten komen overeen met de definitie van regels binnen de milieu en maatschappijwetenschappen. Binnen het disciplinaire deel van de milieu en maatschappijwetenschappen werden uiteindelijk instituties gelijk gesteld aan regels; instituties werden gedefinieerd als sets van bewerkbare informele en formele regels die het handelen van actoren beïnvloeden. In het disciplinaire deel van de wijsbegeerte werden instituties aan collectieven (intenties) gelijkgesteld. Hier ontstaat er een probleem: intenties en regels zijn twee wezenlijk verschillende concepten. Desalniettemin bestaat er wel een verband tussen beide concepten.

Het onderscheid dat Jansen in de wijsbegeerte aanbrengt tussen grootschalige, formele collectieven en kleinschalige, informele collectieven, heeft een overlap met de onderscheiden niveaus van regels (operationele regels, collectieve actie regels en constitutionele regels) binnen de milieu en maatschappijwetenschappen. Jansen spreekt echter van procedures, minicontracten en persoonlijke communicatie. Operationele regels kunnen gelijk gesteld worden met minicontracten en persoonlijke communicatie omdat deze de dagelijkse beslissingen behelzen. Echter de overige twee niveaus onderscheidde door de milieu en maatschappijwetenschappen verdiepen het begrip procedures van Jansen. Door te stellen dat regels, net als computersoftware, laag op laag worden opgebouwd, worden regels sterker gefundeerd in de maatschappij. Men kan namelijk geen graanvoorziening bewerkstelligen zonder een keizer die de formele beslissingsmacht heeft een organisatie op te richten. De formele beslissingsmacht is in dit geval de regel waarop de nieuwe regelgeving (de organisatie) gebouwd wordt. Toch verwoorden regels altijd een intentie en zijn daarmee een *verwerkelijking van de intenties*.

Regels worden verwerkelijkt door deze intenties maar staan daar compleet los van. Er kan daarentegen wel een symbiose ontstaan tussen deze twee concepten. Deze symbiose komt

wordt met name door de sociologische benadering van het institutionalisme behandeld. Zij stellen namelijk dat regels een intentie verwoorden en dus mentale en morele eigenschappen bezitten. Door de sterke inbedding van de intentionaliteit van individuen in deze regels vormen zij de filters van interpretatie van wat goed en slecht is; zij beïnvloeden de ‘mentale attitudes’, waarop intenties zijn gebouwd.

Door deze benadering aan te nemen, doen wij afstand van de rationalistische benaderingswijze van het institutionalisme binnen de milieu en maatschappijwetenschappen; Deze benaderingswijze houdt namelijk geen rekening met de connectie van regels met de intentionaliteit van individuen; regels beschikken binnen deze benadering niet over mentale en morele elementen. Een regel stelt echter altijd of een bepaalde actie in een bepaalde context bestraft mag worden of dat een bepaalde actie gedaan moet worden om een goed systeem te onderhouden. Hiermee geven regels een bepaalde intentionaliteit weer, welke altijd morele en ethische elementen bezit.

Het kan echter ook zijn dat deze intentionaliteit zo gefundeerd wordt in de regels dat deze niet meer zomaar veranderd of gewijzigd kunnen worden in de maatschappij. Op zo een moment kan er een conflict tussen een intentie en een institutie ontstaan. Wat betreft de verhouding tussen collectieven en instituties kan men stellen dat de problematiek zich concentreert rondom de verschillende schaalniveau van collectieven en de wijze waarop instituties zowel de individuen in het collectief als de verschillende collectieven leiden tot een collectieve actie.

In het milieu en maatschappijwetenschappelijke stuk werden er enkele factoren onderscheidde die in een institutioneel arrangement omvatten. De *concepten* die daar omschreven worden komen gedeeltelijk overeen met *concepten* beschreven in het wijsgerige stuk. Een institutioneel arrangement werd daar gelijkgesteld aan een beleidswerkelijkheid. Het proces van verwerkelijking van een intentionaliteit in regels wordt volgens de milieu en maatschappijwetenschappen niet alleen beïnvloed door de intentionaliteit. De *concepten*: actor, discours, hulpmiddel en regel, spelen in dit proces ook een rol. Het concept regel is reeds hierboven behandeld. De andere begrippen die een rol spelen in het evaluatief kader zullen nu behandeld worden. Alleen over hulpmiddelen vertellen de andere disciplines ons niets. Bij de andere concepten zal er gebruik gemaakt worden van *theory expansion*: door factoren toe te voegen aan het concept zal het concept binnen beide disciplines verklarend werken waardoor er een *common ground* ontstaat.

Allereerst spelen actoren in een institutioneel arrangement een rol. In het wijsgerige deel wordt dit begrip niet direct gedefinieerd. Maar we mogen aannemen dat het begrip actor in een zekere zin intentionaliteit bevat (zowel individueel en collectief). Hiermee zijn actoren als het ware *draggers van intentionaliteit*. Wanneer een instituties dan via de intentionaliteit verwezenlijkt worden, dragen deze een invloed uit op het collectief en de actoren waaruit deze bestaat. Regels kunnen echter ook op collectieven van toepassing zijn (bijvoorbeeld de staat), daarom omvat het begrip actoren ook het begrip collectieven uit de wijsbegeerte. Actoren zijn dus ruim gedefinieerd van organisaties zoals een staatsinstelling tot een familie en een individu. Actoren zijn dus diegenen die worden beïnvloed door de regels maar ook de regels constitueren.

Zoals gezegd worden regels mede gevormd door de heersende ‘mentale attitudes’ die als mogelijkheden grond gelden voor het vormen van intenties. Deze ‘mentale attitudes’ komen overeen met het begrip discours. Dit discours omvat geloof, hoop, oordelen, overtuigingen, liefde, haat en alle andere mentale toestanden die intentionaliteit bevatten. De discourses beïnvloeden dus via een intentionaliteit de regels.

Hulpmiddelen worden niet genoemd binnen de wijsbegeerte. De milieu en maatschappijwetenschappen definiëren deze als die bronnen die actoren van elkaar nodig

hebben om een bepaald doel te bereiken: het kan gaan om formele beslissingsmacht, financiële middelen, kennis en expertise, maar ook informele macht als invloed van actoren op andere actoren. Hierdoor zal een actor met meer toegang tot hulpmiddelen, minder beperkt zijn in zijn handelingskeuzen dan actoren met minder toegang tot hulpmiddelen. Hulpmiddelen sturen de instituties in een bepaalde richting doordat voor het bereiken van de doelstelling van het collectief deze hulpmiddelen nodig zijn. Zo kon de voedselvoorziening van Rome nooit van de grond gekomen zijn zonder de beschikking over schepen.

INTEGRATIE EN EVALUATIE VAN DE CASUS

Om te bepalen of de *annona* als een goede institutie functioneerde, kan de instelling vanuit een evaluatief kader aan verschillende criteria worden getoetst. Dit kader is nader beschreven in het hoofdstuk ‘institutionele capaciteit’. Criteria zijn normatief en dus gerelateerd aan de huidige conceptie van wat goed is.

De belangrijkste criteria van een goed institutioneel arrangement die opgesteld worden, zijn:

- De duurzaamheid van het systeem waarin de institutie bestaat.
- De flexibiliteit van de institutie doordat deze zich aanpast aan de heersende discourses.
- Het oplossen van het probleem welke de institutie zou moeten oplossen en het.
- Reguleren van conflicten over hulpmiddelen en discourses.

Bij het evalueren van deze criteria zullen de inzichten uit de wijsbegeerte een rol spelen bij het analyseren van de collectieve intentionaliteit, bestaande uit gedeelde individuele intenties binnen een systeem. Deze analyse onderscheidt twee soorten van collectieve intentionaliteit, namelijk groot- en kleinschalig, en twee soorten, formele en informele regels die de intentionaliteit verwerklijken. In toepassing op de casus van Rome kunnen deze analyses in de algehele evaluatie meegenomen worden.

De duurzaamheid van de *annona* is duidelijk. Als we het idee van de *annona* beschouwen, kan geopperd worden dat deze al een begin had in de tijd van Gaius Gracchus.

Maar ook als de periode vanaf keizer Augustus tot in het pauselijke Rome beschouwd wordt; de periode waarin de *annona* een officiële staatsinstelling was, kan gezegd worden dat de *annona* zeer duurzaam was. Men kan dus stellen dat de collectieve intentionaliteit om de regels, en daarmee de duurzaamheid, van de *annona* in stand te houden, aanwezig was.

Over de flexibiliteit van de *annona* kan het volgende gezegd worden: door overgang van de *cura* naar een staatsinstelling werden op een hoog institutioneel niveau de regels geformaliseerd zodat op een laag institutioneel niveau, door de vervanging van de wetshandhavers van de *cura* door een *praefectus annonae*, de voedselvoorziening beter gecoördineerd kon worden. Door de instelling van de *cura* in een *praefectus annonae* werd de macht van de keizer op de instituties groter en nam de flexibiliteit van deze institutie zelf af. De collectieve intentionaliteit was hierbij dat het volk Rome van brood voorzien dient te worden. Een formalisering van deze *cura* betekende een grotere waarborging van deze collectieve intentionaliteit en sloot daarom naadloos op aan op de heersende collectieve intentionaliteit.

Daarnaast word de flexibiliteit ook gekarakteriseerd door de overgang van uitdeling van graan naar de uitdeling van brood. Hiermee werden meer handelingen in het systeem gevoegd: het graan hoeft niet meer door het volk bewerkt te worden, dit werd door de regeling overgenomen. De flexibiliteit van de regeling werd hiermee kleiner; er kon niet gemakkelijk overgegaan worden op andere voedselsoorten. Echter werd de waarborging van de voedselvoorziening door deze regeling wel weer groter. Men werd minder afhankelijk van bakkers om het brood te verwerken; deze taken werden overgenomen door de staat. Dit heeft zowel gevolgen voor de aard van de collectieve intentionaliteit als de voor de drager. Waar eerst de collectieve intentionaliteit gestructureerd werd door persoonlijke communicatie en mini contracten, werd door de instelling van de *annona* deze collectieve intentionaliteit gestructureerd aan de hand van formele regels; de ontvanger ging niet meer naar de bakker maar het brood werd ‘door de regels’ gebakken.

Dit wijst ook gelijk op de oplossing van problemen. Een overgang naar graanmolens van de staat gaf de keizer meer controle en minder zorgen over problemen met betrekking tot zijn systeem van voedselvoorziening. Zowel voor de productie, de toevoer en de distributie. De vereniging en coördinatie van deze onderdelen van de graanvoorziening bood een goede oplossing voor het Romeinse volk en andere betrokken partijen om een goed en duurzaam

onderhoud van Rome en haar macht te bewerkstelligen. Het bood ook een oplossing voor rust en orde. Door te voorzien in de wensen van het volk en hun primaire behoefte aan voedsel en ook een afhankelijkheid te creëren door middel van deze behoefte, konden opstanden van het volk gestopt en later voorkomen worden. In de tijden voor de *annona* waarin de marktkoopmannen ten tijde van schaarste de voedselprijzen hoog op lieten lopen, was het de staat die door afspraken en later een instelling voorkwam dat onrust vanwege dergelijke profiteurs van de situatie ontstond en dit ook ging handhaven door daarvoor mensen aan te stellen. De collectieve intentionaliteit (het volk) werd dus door de staat, in de vorm van de *annona*, gestructureerd in een regels waardoor andere collectieven, die tevens intentionaliteit bezaten (profiteurs als freeriders), werden beperkt in hun handelen naar eigen belang.

Uitgaande van de bevestiging van deze belangrijke criteria met betrekking tot instituties, kan gezegd worden dat de *annona* een goede, duurzame en in bepaalde mate flexibele institutie was. Nu dit is vastgesteld is het mogelijk om ook meer inzicht te krijgen door de theorie die toepasbaar is op instituties, met name die uit de Milieu en Maatschappijwetenschappen. De vier factoren die onderscheiden worden in de arrangementenbenadering in het milieu en maatschappijwetenschappelijke stuk, kunnen nu verhelderd en toegelicht worden aan de hand van de casus uit de Oudheid. Andersom geven de factoren inzicht binnen de casus omdat ze het onderzoek in zekere mate sturen.

Binnen iedere institutie spelen actoren en hun coalities een rol, zo ook binnen de *annona*. De belangrijkste actoren waren de machthebber(s), het volk, de marktkoopmannen en de gildes met de arbeiders die erbij hoorden, zij bezaten allen intentionaliteit. Ieder hadden zij een eigen verwachting en eigen voordeel bij de staatsinstelling van de *annona*. Voor de machthebber(s), zoals de keizer, was dit vooral orde, maar ook steun van het volk en macht. Daarnaast verwachtte het volk naarmate de jaren voorbij gingen en er steeds vaker door de staat gezorgd werd voor de voedselvoorziening, dat de machthebber er ook voor zou zorgen dan het volk werd voorzien. Dit uitte zich ook in de *cura* die zelfs wettelijk werd vastgelegd. De marktkoopmannen werden negatief getroffen door de staatsinstelling doordat een deel van hun markt werd overgenomen. De *annona* betekende echter ook kennis en zelfs de markt kon een voordeel doen met de *annona* door er op in te spelen in tijden van tekorten of overschotten en door prijzen aan te passen. Naast voordelen in positie en kennis was de *annona* ook een bron van werkgelegenheid en met de toename van de grootte van de instelling, nam ook het aantal beroepspersonen en de gildes waartoe zij behoorden toe in

betrokkenheid. Deze betrokkenheid werd vooral veroorzaakt door de beschikbare bronnen, de resources, en de conflicten die hiermee gepaard gingen. Zo nam de *annona* een deel van de markt van de graanverkopers in en werd een deel van de scheepvaart bestemd voor de *annona* in plaats van de markt, wat voordelen in de vorm van subsidies met zich mee bracht, hoewel er voor de invoering van de subsidies waarschijnlijk geen voordeel was geweest als een schip betrokken was bij de *annona*. Een andere bron die ontstond was de kennis over de graanverdeling, zoals eerder genoemd, die ook een voordeel was voor de markt.

De vorm waarin deze verwachtingen en bronnen ontstonden, hadden te maken met de achtergrond en de verwachtingen van de betrokken actoren en hun intentionaliteit. Dit beeld hoe iets zou moeten zijn, het discours dat er was, heeft een grote rol gespeeld binnen de vorming en het onderhoud van de *annona*. Naarmate de *cura* vaker door de machthebbers op zich werd genomen, en er een verwachting van het volk was ontstaan dat dit opnieuw zou gebeuren, veranderde de denkwijze over de verantwoordelijkheden van de machthebbers, van het volk en van de markt. Dit uitte zich ook in de vastlegging van de *cura* als behorende tot de machthebbers en later de keizer in de wet. Deze wetten gaven zowel verantwoordelijkheid als beperkingen die gehandhaafd moesten worden, zowel voor als door de *annona*; een zaak die met name voor het wettelijk bepaalde hoofd van de onderneming, eerst de machthebbers uit de Republiek, daarna de keizer en vanaf Augustus ook de *praefectus annonae*, de aandacht had. Dit gebeurde echter niet zonder conflict; het dilemma van Caesar met betrekking tot het bevolkingsaantal en de capaciteiten van Rome is hier een goed voorbeeld van. Het systeem van de *annona* moest namelijk ook beperkt worden om het goed te laten functioneren en deze beperking was het burgerschap, een beperking die al in de tijd van de Grachhi was vastgesteld en binnen het verwachtingspatroon van het volk en de keizer pasten.

Al deze factoren hadden invloed op de indeling van de maatschappij en dan vooral het deel dat betrokken was bij de voedselvoorziening. Veranderingen binnen deze factoren maakten dat er ook aanpassingen plaatsvonden en dat de *annona* een duurzaam systeem werd dat het Romeinse volk kon voorzien en onderhouden tot ver na de totstandkoming.

Wat betreft de collectieve intentionaliteit zorgde de staat door de instelling van de *annona* dat de collectieve intentionaliteit tot uiting kwam en gestructureerd werd in regels. Dit had in de eerste plaats voordelige gevolgen voor het volk en hun intentionaliteit; zij werden in hun voedselbehoefte voorzien. In de tweede plaats werd de collectieve intentionaliteit van de markt koopmannen en gildes hierdoor ingeperkt, niet in de zin dat zij geen intentionaliteit meer konden uitten, maar in de zin dat de verschillende collectieven, met hun eigen

intentionaliteit, onderhevig waren aan de ‘algemene’ collectieve intentionaliteit; de collectieve wil van het volk onder de soevereine macht van de keizer.

Wat echter wel interessant is, is de rol van de keizer of staat. Werd er een individuele intentie of een collectieve intentie vertegenwoordigd of beiden? De instelling van de *annona* bood zoals eerder gezegd een goede oplossing voor het Romeinse volk om een goed en duurzaam onderhoud van Rome te voorzien. Daarnaast bood het ook een oplossing voor rust en orde. Doordat er voorzien werd in de primaire behoefte aan voedsel werd er ook een afhankelijkheid gecreëerd van het volk op deze institutie. Hierdoor konden opstanden van het volk worden voorkomen.

De keizer diende dus met het structureren en reguleren van de collectieve intentionaliteit zijn individuele intentionaliteit, namelijk het behoud van macht. Dit blijkt tevens uit het gegeven dat men handelde naar discoursen; het beeld hoe iets zou moeten zijn. Zou hij geen rekening gehouden hebben met de heersende discourse zou dit waarschijnlijk onrust tot gevolg gehad hebben. De collectieve intentionaliteit van alle partijen (de staat, de *annona*, de marktkoopmannen, de gildes en in het algemeen het Romeinse volk). Door de instelling van de *annona* ontstond er een heel krachtenveld van intenties (van de hierboven genoemde collectieven). De betrokken actoren werden allen aangesproken op de al of niet gedeelde collectieve intentionaliteit (brood voor het volk). Er werd een aanspraak gedaan op deze collectiviteit opdat zij hun handelingen zouden organiseren naar gelang de regels. Dit kon conflicteren met een andere intentionaliteit. Echter bood de samenleving in het Rome geen ruimte deze intenties te uiten aangezien de macht van de Keizer soeverein was. Door de vorming en onderhoud van de staatsinstellingen verloor de staat nimmer de ‘greep’ op het Romeinse volk. Dit omdat de voedselvoorziening in tegenstelling tot eerdere periodes meer georganiseerd was waardoor er dus geen opstand of onrust veroorzaakt werd (wat natuurlijk ook bijdroeg aan de individuele intenties van een ieder om in veiligheid samen te leven).

Door het vatten van de collectieve intentionaliteit in regels ontstond er ook meer overzicht in de samenleving; ten eerste door de instelling van het burgerschap, ten tweede door het gegeven dat men verschillende collectieven en bijbehorende intenties kon onderscheiden en profiteurs van het systeem terecht kon stellen.

Door de integratie van de inzichten uit de disciplines, is een beter inzicht in de problemen omtrent de onderzoeksvraag verkregen. Met dit inzicht kan tot een ‘more comprehensive understanding’ van het onderzoek gekomen worden. Om dit te bewerkstelligen zullen de belangrijkste inzichten gepresenteerd worden:

- Regels kunnen opgevat worden als de verwerking van intenties.
- Regels staan los van intenties maar er kan een synthese ontstaan tussen beide doordat zij elkaar wederzijds beïnvloeden. Intenties zijn wel meer onderhevig aan verandering dan regels omdat de laatste worden gefundeerd in een constituties.
- Door de invoering van regels ontstaat er de mogelijkheid grond voor een duurzaam systeem.
- Regels worden mede gevormd door de heersende ‘mentale attitudes’ die als mogelijke grond gelden voor het vormen van intenties.
- Deze ‘mentale attitudes’ komen overeen met het begrip discours. Dit discours omvat geloof, hoop, oordelen, overtuigingen, liefde, haat en alle andere mentale toestanden die intentionaliteit bevatten. De discourses beïnvloeden dus via intentionaliteit de regels.
- Actoren zijn *draggers van intentionaliteit*. Actoren zijn dus ruim gedefinieerd en gelijkgesteld aan collectieven zoals een staatsinstelling tot een familie en een individu. Actoren zijn dus diegenen die worden beïnvloed door de regels maar ook de regels, en dus het systeem, constitueren.
- Hulpmiddelen zoals formele beslissingsmacht, financiële middelen, kennis en expertise, maar ook informele macht als invloed van actoren op andere actoren hebben ook invloed op de regels. Hulpmiddelen sturen de instituties in een bepaalde richting doordat voor het bereiken van de doelstelling van het collectief deze hulpmiddelen nodig zijn. Zo kon de voedselvoorziening van Rome nooit van de grond gekomen zijn zonder de beschikking over schepen of de formele beslissingsmacht van de keizer.
- Het systeem gecreëerd door formalisering van collectieven (die intentionaliteit bezitten) in regels is leidend in het structureren van de voedselvoorziening. Hierbij hebben de bestaande regels in een samenleving echter invloed op de

totstandkoming van nieuwe regels. Zoals bij de voedselvoorziening in Rome waar de soevereiniteit van de keizer al bestond en dus ook al enkele geldende regels van invloed waren op de regels die werden opgesteld voor de voedselvoorziening (de keizer kon het systeem naar gelieve aanpassen).

- De soevereiniteit van de keizer zorgde er mede voor dat de flexibiliteit van het systeem werd aangetast, hoe meer controle de keizer kreeg, hoe minder flexibel het systeem werd.
- Het is moeilijk om te zeggen welke intenties er heersten in het oude Rome. Maar uit de acties van de actoren blijkt wel een bepaalde intentionaliteit.
- We hebben maar één casus en strekken geen universele conclusies. Waardoor conclusies uit het onderzoek niet conflicteren met de geschiedkundige assumptie dat de geschiedenis zich nooit herhaald.
- Een verschil dat echter opgemerkt dient te worden tussen de tijd van toen en nu is dat er in de casus van Rome sprake is van collectieve intentionaliteit die wordt vertegenwoordigd in de verpersoonlijking van het Romeinse volk, namelijk de keizer. In onze tijd kan dit ook het geval zijn, bijvoorbeeld door te stemmen op een volksvertegenwoordiging, maar dit is van een andere aard. In de tijd van Rome werd de vertegenwoordiger van de collectieve intentionaliteit niet gekozen, maar was in de tijd van de *annona* door opvolging ingesteld. De totstandkoming van de collectieve intentionaliteit is hedendaags dus door een procedure gereguleerd zodat de soevereiniteit over het volk is verdeeld, iets waar in de tijd van de keizers en *annona* geen sprake van was.

CONCLUSIE

Terugkomend op onze hoofdvraag: wat is de verhouding tussen collectieven en instituties? Kan men stellen dat er een aantal inzichten zijn gevonden die deze verhouding karakteriseren.

Allereerst is er in het disciplinaire delen van de wijsbegeerte en milieu en maatschappijwetenschappen, onderscheid gemaakt tussen leidende begrippen. In het geschiedkundige deel van dit schrijven is de casus nader behandeld. Deze begrippen en de casus zijn vervolgens door middel van herdefiniëring en theorie expansie bij elkaar gebracht, leidend tot een common ground.

Vervolgens heeft dit geleid tot een more comprehensive understanding; De verhouding tussen collectieven en instituties wordt eenduidig gekarakteriseerd door de wederzijdse afhankelijkheid. Waar collectieven, bestaande uit individuen, aan de ene kant het systeem constitueren, zorgen instituties, aan de andere kant dat het systeem in stand wordt gehouden. De set van formele en informele regels die een institutie representeert, zijn een uitdrukking van de intentionaliteit die er onder de verschillende collectieven in de samenleving bestaan maar gelden tevens als leidend voor de toekomst. De collectieve intentionaliteit kan veranderen, en dus de regels ook, maar dan wel in mindere mate. De institutie moet daarom dus als leidend optreden voor de collectieve intentionaliteit en haar veranderingen, en zorgen voor een systeem waarin verschillende collectieven, als wel hun intentionaliteit, naast elkaar kunnen bestaan zonder dat zij conflicteren.

Daarbij moet in het achterhoofd gehouden worden dat de context waarin de institutie is ontstaan en bestaat en de context van de intenties een grote rol spelen. Factoren die een rol kunnen spelen binnen instituties en collectieven, kunnen in verschillende situaties in een verschillende mate aanwezig zijn. Door de wederzijdse beïnvloeding wordt deze context nog eens meer beïnvloed. Met deze gedachte kan een inzicht in het behandelde probleem verkregen worden. Hierdoor kunnen we meer algemeen stellen dat:

Als men zich bijvoorbeeld een groep mensen voorstelt, er op een gegeven moment een gezag zal moeten ontstaan die bepaalde beslissingen neemt; wie wordt er verantwoordelijk voor de beveiliging van de gemeenschap, wie zorgt voor de aanleg van infrastructuur, wie zorgt er voor sociale voorzieningen? Op een gegeven moment zal de gemeenschap een vorm van een staatsindeling moeten adopteren. Dit proces wordt gekarakteriseerd door de verhoudingen die

heerst tussen collectieven en instituties. Waar collectieven de verschillende intenties behelzen die in een maatschappij kunnen heersen, vormen de instituties de formele en informele regels die handelingen beperken. Deze regels geven de verantwoordelijkheden en machtsverdeling weer in een maatschappij. Zij bepalen wat mag en wat niet om het collectief in stand te houden. Regels worden laag op laag, gebouwd. Dit uit een van de belangrijkste eigenschappen van regels: regels vertonen een zekere mate van stabiliteit. Doordat regels op regels gebouwd worden is het moeilijk om regels waarop andere regels zijn gebouwd, te veranderen. De intenties waarop deze regels zijn gebaseerd kunnen echter wel gemakkelijk veranderen. Dit kan leiden tot conflicten tussen mensen die de conservatieve intenties van regels aanhangen en mensen die een progressieve intentie hebben en dus een nieuwe regel voorstellen.

SUGGESTIES

Voor de wetenschap is het dus essentieel om de verhouding tussen collectieven en instituties, en dan met name de verhouding tussen de verschillende collectieven, nader te beschouwen en te verklaren. Zo is het bijvoorbeeld interessant om te analyseren hoe het verloop van intentionaliteit en het vormen van nieuwe formele en informele regels is? Meestal wordt er over een top-down benadering gesproken die stelt dat een institutie geldt als oplossing voor bepaalde problematiek in de samenleving. Echter is er ook een benadering die stelt, bottom-up, dat er vanaf het niveau van individuen een switch in attitude moet zorgen om het hoofd te bieden tegen de bestaande problematiek. Beide benaderingswijzen zijn volgens ons beide van toepassing op de problematiek, dit omdat we hebben aangetoond dat er een wederzijdse afhankelijkheid bestaat tussen de intentionaliteit van collectieven en het verwerkelijken van formele en informele regels. Meer expliciet kan er meer onderzoek gedaan worden naar het bestaan van verschillende collectieven, intenties en hun uitwerking op de samenleving in het algemeen, en de institutie in het bijzonder.

BIBLIOGRAFIE

- Burckhardt, L. A., 'Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik.' In: *The Classical Review* (Cambridge: Cambridge University Press 1990) Vol. 40, 1, 109-111.
- Bovens, M. A. P., P. 't Hart, M. J. W. van Twist, *Openbaar besduur: Beleid, organisatie en politiek* (Zevende druk ed.) (Alphen aan den Rijn: Kluwer 2007).
- Carrié, J-M., 'Les Distributions alientaires dans les cités de l'Empire romain tardif', In: *MEFRA* (1975), Vol. 87, 2, 995-1101.
- Driessen, P., P. Leroy, *Milieubeleid: Analyse en perspectief* (Bussum: Uitgeverij Coutinho 2007).
- Erdkamp, P., *The Grain Market in the Roman Empire: A social, political and economic study* (Cambridge: Cambridge University Press 2005).
- Frayn, J., *Markets and Fairs in Roman Italy: Their social and economic importance from the second century BC to the third century AD* (Oxford: Clarendon Press 1993).
- Garnsey, P., T. Gallant, D. Rathbone, 'Thessaly and the Grain Supply of Rome during the Second Century B.C.' In: *Journal of Roman Studies* (Cambridge: Cambridge University Press 1984) Vol. 74, 33-40.
- Garnsey, P., *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis* (Cambridge: Cambridge University Press 1988).
- Gilbert, M. P., 'Modeling Collective Belief'. In: *Synthese* (1987) Vol. 73.
- Gilbert, M. P., *Sociality and Responsibility: New Essays in Plural Subject Theory* (Lanham: Rowman and Littlefield 2000).

- Gruen, E. S., *The Last Generation of the Roman Republic* (Californië: University of California Press 1995).
- Hall, P. A., R. C. R. Taylor, 'Political science and the three new institutionalisms'. In: *Political Studies* (1996) XLIV, 936-957.
- Höbenreich, E., *Annona: Juristische aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat* (Wolfsberg: Leykam 1997).
- Jansen, L., 'Who has got our Group-Intentions?', In: J. C. Marek, M. E. Reicher (Hgg.), *Erfahrung und Analyse. Beiträge des 27. Internationalen Wittgenstein Symposiums* (Kirchberg am Wechsel: ILWG 2004).
- Kessler, D, P. Tamin, 'The organization of the grain trade in the early Roman Empire' In: *Economic History Review* (2007), Vol. 60, 2, 313-332.
- Klijn, E. H., J. F. M. Koppenjan, 'Public management and policy networks' (2005) 2, 135-158.
- Leroy, P., M. Wiering, M. 'Inhoudelijke ontwikkelingen, doelstellingen en uitgangspunten van het milieubeleid'. In: *Milieubeleid: Analyse En Perspectief* (2007) 75-99.
- Lewis, D., *Convention. A philosophical study*, (Cambridge MA.: Harvard University Press 1969).
- Mattingly, D. J., G. S. Aldrete, 'The feeding of Imperial Rome: The Mechanics of the Food Supply System.' In: J. Coulston, H. Dodge, *Ancient Rome: The Archaeology of the Eternal City* (Oxford: Oxbow Books 2000).
- Meijerink, S., J. V. Tatenhoven, 'Milieubeleid als vraagstuk van institutionele (her)vorming'. *Milieubeleid: Analyse En Perspectief* (2007) 185-210.
- Ostrom, E., *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. (Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge 1990).

Rickman, G., *The Corn Supply of Ancient Rome* (Oxford: Clarendon Press 1980).

Searle, J., 'Collective Intentions and Actions'. In: P.R. Cohen et al. (eds.), *Intentions in Communication* (Cambridge MA: MIT Press 1990) , 401-415.

Sirks, B., *Food for Rome: The legal structure of the transportation and processing of supplies for the imperial distributions in Roma and Constantinople* (Amsterdam: Gieben 1991).

Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/hobbes/> en <http://plato.stanford.edu/entries/intentionality/>. Geraadpleegd op 19 juni 2012.

PRIMAIRE BRONNEN

Cassius Dio, *Ἱστορία Ρωμαίων* (vertaling: E. Cary, *Loeb Classical Library*, Harvard 1925).

Gaius, *Institutiones* (vertaling: P. Erdkamp, Cambridge 2005)

Livius, *Ab Urbe Condita* (vertaling: B. O. Foster, *Loeb Classical Library*, Harvard 1922).

Suetonius, *Claudius* (vertaling: J. C. Rolfe, *Loeb Classical Library*, Harvard 1914).

Suetonius, *Caesar* (vertaling: J. C. Rolfe, *Loeb Classical Library*, Harvard 1913).

Varro, *Lingua Latina* (vertaling: R.G. Kent, *Loeb Classical Library*, Harvard 1938).

AFBEELDINGEN

Uit: Moor, de, T., 'From common pastures to global commons: A historical perspective on interdisciplinary approaches to commons. In: *Natures Sciences Sociétés* (2011), 54-64.

DATATABELLEN

WIJSBEGEERTE

Theorie	Inzichten	Assumpties	Concepten	Auteurs
Sommatieve, traditionele theorie over collectieve intentionaliteit	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieve intentionaliteit is te reduceren tot de individuele intenties plus gemeenschappelijke kennis. 	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieven en individuen hebben intenties en gemeenschappelijke kennis - Mensen als individuen hebben mentale attitudes. 	<ul style="list-style-type: none"> - (CSA) Complex Summative Account. 	Lewis, David 1969, Convention. A philosophical study, Cambridge MA.: Harvard University Press.
Collectieve actie als collectieve intentionaliteit (non-sommatief)	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieve actie wordt gekenmerkt door wat er gebeurt in het bewustzijn van ieder individu die participeert in een 'wij-intentie'. Deze 'wij-intenties' zijn geen collectieve intentionaliteit, maar wij- intenties gevormd als louter bestaan of gedragen in het bewustzijn van het individu. - Een wij-intentie veronderstelt een Background sense; a sense of the other as a candidate for cooperative agency, i.e. it presupposes a sense of others as more than mere conscious agents but as actual or potential members of a cooperative activity. 	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieve actie en intentionaliteit zijn een primitieve biologische vorm van het menselijke bestaan. - Mensen als individuen hebben mentale attitudes. 	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieve intentionaliteit. - Ik-intenties. - Wij-intenties. - Collectieve actie. - Background sense. - Agency. 	Searle, John 1990. "Collective Intentions and Actions", in: P.R. Cohen et al. (eds.), Intentions in Communication, Cambridge MA: MIT Press.
Collectief geloof benaderd vanuit de sommatieve wijze	<ul style="list-style-type: none"> - Opvatting dat gemeenschappelijke kennis tussen individuen niet voldoende is om tot collectieve intentionaliteit te komen. - Sommatieve benaderingswijze niet plausibel. 	<ul style="list-style-type: none"> - Mensen als individuen hebben mentale attitudes. 	<ul style="list-style-type: none"> - (CSA) Complex Summative Account. 	Gilbert, Margaret P. 1987, Modeling Collective Belief. Synthese, Vol. 73.

<p>Emergent systeem van collectieve intentionaliteit</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieve intenties reduceerbaar tot een gedeelde ik-intentie, 'shared I-intention', maar dan louter voor kleinschalige, informele collectieven door middel van persoonlijke communicatie en minicontracten. - Collectieve intenties voor grootschalige, formele collectieven moeten zich baseren op bepaalde procedures waar de intenties van het collectief in opgesteld zijn. - De aanwezigheid van een wij-intentie (Searle) in het bewustzijn van een individu is niet voldoende en noodzakelijk voor het bestaan van een collectieve intentie. 	<ul style="list-style-type: none"> - Mensen als individuen hebben mentale attitudes. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ik-intenties. - Wij-intenties. - Collectieve intenties. - Emergent Systeem. 	<p>Jansen, Ludger 2004 "Who has got our Group-Intentions?", in: Johann C. Marek, Maria E. Reicher (Hgg.), Erfahrung und Analyse. Beiträge des 27. Internationalen Wittgenstein Symposiums, Kirchberg am Wechsel: ILWG 2004.</p>
<p>Gedeelde ik-intenties</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Collectieve intenties als zogeheten "plural subjects", aan meervoudige collectieven. Waar Searle deze meervoudigheid in het individu plaatst, als drager van de wij-intentie, stelt Gilbert voor om dit toch aan het collectief te verbinden en wel door een gedeelde ik-intentie, "a shared I-intention". 	<ul style="list-style-type: none"> - Mensen als individuen hebben mentale attitudes. 	<ul style="list-style-type: none"> - Plural Subjects. - Ik- intenties. - Gedeelde Ik-intenties (a shared I-intention). 	<p>Gilbert, Margaret 2000. Sociality and Responsibility. New Essays in Plural Subject Theory, Lanham: Rowman and Littlefield.</p>

MILIEU EN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

Theorie en Auteur	Inzicht	Assumpties	Concepten
<p>Rationeel Institutionalisme; Elinor Ostrom (1990), <i>Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action</i>, Cambridge University Press</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De oplossing van problemen in collectieve actie zit niet zozeer bij de markt(privatisering van de commons) of de overheid (totalitaire top-down sturing, leviathan). Vaak rekenen gemeenschappen op instituties die lijken op geen van beide. • Problemen in collectieve actie ontstaan door 'free rider' gedrag, 'oppertunisme' en rationale actie zoals beschreven in Hardin's 'tragedy of the commons' • De acties van mensen in collectieve actie word ook bepaald door formele en informele regels. Deze regels zorgen voor een stabiliteit in de te nemen acties van actoren waardoor deze hun gedrag kunnen voorspellen. • Regels zijn de voornaamste factor voor het sturen van gedrag 	<ul style="list-style-type: none"> • Probleemstelling gaat uit van Common Pool Resources: natuurlijke hulpbronnen. • Breed concept van rationaliteit: Er zijn 4 interne variabele te onderscheiden die rationele handelen van mensen verklaren: Interne normen, 'discount rate'(aan baten in de toekomst wordt minder waarde gehecht), verwachte kosten, verwachte baten. Dit resulteert in strategische keuzen tot actie. • Mensen conformeren zich veelal aan sociaal geconstrueerde regels. Welke geformaliseerd kunnen zijn of niet. Echter blijft altijd de mogelijkheid tot 'non conformance' bestaan; mensen houden zich niet aan de regels. • 'the commons' moeten gered worden • Bij het tot stand komen van regels, die op verschillende niveaus worden gevormd, worden één of meer arena's (de situatie waarin een bepaald type actie plaats vindt) betrokken. • Self-governance is de beste manier van bestuur. • Democratie als bestuursvorm 	<ul style="list-style-type: none"> • Institutie: "Institutions can be defined as the sets of working rules that are used to determine who is eligible to make decisions in some arena, what actions are allowed or constrained, what aggregation rules will be used, what procedures must be followed, what information must or must not be provided, and what payoffs will be assigned to individuals dependent on their actions" • Rules: Rules have distinctive levels and like computer software, a layer is built upon a layer. Three layers can be distinguished: <ul style="list-style-type: none"> - Operational rules: effect day-to-day decisions made by appropriators concerning when, where, and how to withdraw resource units, who should monitor the actions of others and how, what information must be exchanged or withheld, and what rewards or sanctions will be assigned to different combinations of actions and outcomes. - Collective-Choice rules: indirectly affect operational rules, These are the rules that are used by appropriators, their officials, or external authorities in making policies – operational rules- aout how a CPR should be managed. - Constitutional Rules: formalized law.
<p>Sociologisch Institutionalisme Taylor & Hall: Hall, Peter A; Taylor, Rosemary C.R. (1996), <i>Political Science and the Three New Institutionalisms</i>, Political Studies.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Deze stroming beargumenteerd dat de institutionele vormen en procedures gebruikt door moderne organisaties niet zijn gevormd door slechts rationale keuzen. Daarentegen stellen zij dat 	<ul style="list-style-type: none"> • Zij definiëren instituties veel breder dan de rationale institutionalisten door niet alleen formele regels, procedures en normen, maar ook de symbolische systemen, cognitieve scripts en morele kaders die 'kaders van betekenis' geven voor menselijke actie erbij te betrekken. 	<ul style="list-style-type: none"> • Instituties: breder gedefinieerd dan in het rationale institutionalisme zo geformuleerd dat deze niet alleen formele regels, procedures en normen omvat, maar de symboolsystemen, cognitieve scripts en morele kaders die 'kaders van betekenis' geven voor

	<p>veel van deze vormen en procedures gezien moeten worden als cultureel specifieke gebruiken.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Instituties worden ook vaak opgenomen omdat het legitimiteit voor de organisatie opleverd omdat het de ‘sociaal geaccepteerde’ regel is. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zij bezien de relatie tussen instituties en het individu door een ‘culturele benadering’ en leggen dus de nadruk op de mate waarin individuen routines en regelmatigheden ontwikkelen waardoor er patronen in gedrag ontstaan om hun doelen te bereiken. • In veel gevallen wordt er gezegd dat instituties de randvoorwaarden geven voor het geven van betekenis aan sociaal leven. Hieruit volgt dat instituties niet alleen het strategisch gedrag van individuen beïnvloed, zoals de rationele institutionele benadering stelt, maar ook hun voorkeuren en zelfs hun identiteit beïnvloed. 	<p>menselijke actie.</p>
<p>Beleidswetenschappelijk Institutionalisme: Hall, Peter A; Taylor, Rosemary C.R. (1996), Political Science and the Three New Institutionalisms, Political Studies.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De verschillende soorten institutionalisme leveren allen interessante inzichten. De beleidswetenschappen worden vaak ingezet om beleid te analyseren en te evalueren. Daarbij kan er geprobeerd worden de voordelen van de verschillende inzichten te combineren. Het gaat bij deze benaderingen altijd erom stabiliteit en veranderingen van beleidsarrangementen (een tijdelijke stabilisering van de inhoud en de organisatie van een beleidsveld zoals milieubeleid of onderdelen daarvan) te begrijpen, inclusief de mechanismen daarachter. Vier verschillende dimensies kunnen in alle institutionele benaderingen onderscheidde worden: Actoren, hulpbronnen, discours en spelregels. 	<ul style="list-style-type: none"> • De vier dimensies (actoren, discours, hulpbronnen en spelregels) zijn gelijkwaardig én er is samenhang tussen de vier dimensies; actoren worden beïnvloed door de overige 3 dimensies. 	<ul style="list-style-type: none"> • Actoren • Discourse • Hulpbronnen • Spelregels

GESCHIEDENIS

Discipline	Schrijver	Inzicht (scholarly opinion)	Assumptie(s)	Concepten
Geschiedenis	Boudewijn Sirks	‘Traditionally it was the responsibility of the Roman authorities to ensure a permanent and sufficient supply of provisions (or at least to avoid the hindering of this supply in any way). In the event of shortages they had to come to the rescue. This task was called the <i>cura annonae</i> , the ‘task of supplying provisions.’	De Romeinse ‘autoriteiten’ (i.e. de Senaat, Consuls, Magistraten) zorgden ervoor dat er genoeg eten in voorraad was en nam keuzes bij de verdeling.	Supply (p. 10) Provisions (p. 10)
		‘The organization of the <i>cura annonae</i> in Rome underwent a slow development... Since the time of the Gracchi (c. 120 B.C.), the <i>cura annonae</i> at Rome had been enlarged by the <i>frumentationes</i> .’	De ontwikkeling van de <i>curannonae</i> verliep langzaam. Tijdens de Gracchi kwamen de <i>frumentationes</i> erbij.	Organization (p. 11) <i>Frumentationes</i> (p. 12)
		‘Caesar appointed two new aediles especially for the <i>annona</i> : the <i>aediles ceriales</i> . Here we see the beginning of the <i>annona</i> as an organization set up for the execution of the <i>cura annonae</i> .’	Met Caesar wordt de <i>annona</i> meer georganiseerd.	Organization (p. 13)
		‘Considering the size and the political importance of the <i>annonae</i> it is easy to understand why, in 22 B.C., Augustus took on the <i>cura annonae</i> and why this <i>cura</i> was always to remain in the hands of emperors. The fact that they were responsible for the distributions and, inversely, that those entitled to it were dependent upon them, added an extra dimension to their position.’	De <i>cura</i> was van groot belang. Niet allen voor het volk, maar ook voor de keizers, die de <i>cura</i> in handen hadden; zij kregen er ook macht door.	Emperors (p. 13)
		‘Fairly early on the <i>cura annonae</i> had become an Imperial organization at Rome, Ostia and Portus.’	De <i>cura annonae</i> werd een organisatie van het imperium.	Organization (p. 15)
Geschiedenis	David J. Mattingly en Gregory S. Aldrete	‘One of the most impressive achievements of the Roman Empire was simply the fact that for over 400 years it managed to sustain and supply its capital city, which by the early 2 nd century AD had an estimated population of around 1 million people.’	Het voorzieningssysteem van Rome was erg uitzonderlijk.	Supply (p. 142)
		‘By the end of the Republic, Rome’s greatly increased population had far outstripped local resources and was ever more dependent on imported goods to sustain itself.’	Rome was erg afhankelijk van provincies als het ging om voedselvoorziening.	Resources (p. 142)
		‘A common response to the early signs of impending shortage was for merchants to hoard supplies causing food prices to soar. Such shortages often resulted in serious social unrest and rioting, since basic foods quickly became unaffordable or unobtainable for the poorer people in society while large stocks were known to remain in the warehouse.’	Voedsel werd achtergehouden in tijden van dreigende schaarste en zorgde voor rellen en ontevredenheid.	Shortage (p. 143) Supply (p. 143)
		‘For much of the Roman history, then, the availability of food and its cost on the market at Rome was a necessary preoccupation of both	Voedsel was het groot belang voor het volk, maar ook voor orde.	Market (p. 143)

		the populace at large and those responsible for maintaining public order'		
Geschiedenis	Peter Garnsey	'In addition to directly refusing contracts, the office of the <i>annona</i> investigated merchants who attempted to defraud the government. For instance, once the Emperor Claudius introduced a plan to increase the rewards for merchants involved in the <i>annona</i> , and merchants gained an incentive to claim that they were participating in that plan even if they were not. Some shippers simply claimed that they had built ships for the <i>annona</i> , but then they either used the ships for other purposes or never built them at all.'	Er werd misbruik gemaakt van de subsidies op schepen door Claudius. Om een subsidie te krijgen werd gezegd dat iemand een schip had om de <i>annona</i> te dienen, waarna bleek dat er andere goederen werden vervoerd of er geen schip was.	<i>Annona</i> (p. 234) Government (p. 234)
Geschiedenis	David Kessler en Peter Temin	'The office of the Prefect employed at least one person in Ostia to investigate such claims. Identification and punishment of those 'phantom shippers' provided information for agents and merchants that they might not be able to ascertain themselves.'	Er werden ook mensen binnen de <i>annona</i> ingesteld om wetten en regels te handhaven.	Punishment (p. 322)
		'The office of the Prefect employed at least one person in Ostia to investigate such claims. Identification and punishment of those 'phantom shippers' provided information for agents and merchants that they might not be able to ascertain themselves.'	Er was ten minste één iemand in dienst van de <i>annona</i> die zaken met betrekking tot de 'phantom shippers' onderzocht.	Punishment (p. 322)
Geschiedenis	Joan M. Frayn	'There is some indication that the permanent buildings of the <i>macellum</i> must have been in use every day, and not, as in the case of the <i>nundiae</i> , once in eight days.'	De <i>macelli</i> waren in vaste gebouwen iedere dag.	<i>Macellum</i> (p. 4)
		'Markets in Rome were under the supervision of the <i>aediles</i> , and there were magistrates known as <i>aediles</i> in other Italian towns and cities, who undertook the same task. In Greek-speaking countries and the works of Greek writers they are called <i>αγορανομοι</i> . This function of the <i>aediles</i> was well established in the Republic and pre-dates the building of the <i>macella</i> . It seems to have arisen from their legal powers and their duty of overseeing the grain supply.'	De <i>aedilen</i> hielden de graanvoorziening in de gaten.	Grain Supply (p. 123)
		'It may well be that the regulation of the <i>annona macelli</i> was intended to deal with the commodities which were subject to the temporary gluts and shortages which could easily occur in Rome as elsewhere in the ancient world.'	De regulatie van de <i>annona</i> was vanwege tekorten en hun bijkomstigheden, namelijk dat graan achtergehouden werd door marktkoopmannen.	<i>Annona macelli</i> (p. 125)
		'At least during the Empire, and probably before, the <i>aediles</i> , through the <i>annona macelli</i> , regulated the prices of food, but not of other commodities.'	Alleen voor voedsel werden de <i>aedilen</i> ingesteld.	<i>Annona</i> (p. 132)
Geschiedenis	Paul Erdkamp	'It might be argued, moreover, that the Roman authorities took great care to stimulate the participation of traders and ship-owners in the supply of Rome.'	De autoriteiten in Rome zorgde ervoor dat er genoeg mensen betrokken werden in handel.	Supply (p. 244) Authorities (p. 244)
		'Claudius' second measure in the	Volgens Gaius' stuk werd gezorgd dat de	Contract (p. 246)

		<p>account of Suetonius is also mentioned in the writings of the second-century jurist Gaius.</p> <p>Likewise, by an edict of Claudius, Latins acquire Roman citizenship if they build a seagoing vessel of a capacity of not less than 10,000 <i>modii</i> of grain, and if that ship, or any other in its place, carries grain to Rome for six years. (Gaius, Inst. 1.32c).</p> <p>Gaius states more precisely that the ships should be suitable for the transport of at least 10,000 <i>modii</i> of grain and had to be employed for in the grain supply of Rome for six years, which implies a contract with the <i>annona</i>. Nothing in Gaius' words indicates that the ship-owners participated in trade while supplying Rome.'</p>	<p>schepen voor graan alleen voor de <i>annonae</i> waren en niet voor handel.</p>	<p><i>Annona</i> (p. 246)</p>
		<p>'there is no evidence (in tegenstelling tot Rickman die zei dat de markt gestimuleerd werd) of the stimulation of private enterprise supplying Rome.'</p>	<p>De autoriteiten stimuleerden de voorziening van de markt niet; dit betekent niet dat die er niet was.</p>	<p>Supplying (p. 248) Private enterprise (p. 248)</p>
		<p>'In sum, we have seen, first, that sufficient grain was distributed to a privileged section of the Roman populace to feed approximately one third of the city's population. Secondly, a large volume of grain was shipped to Rome annually from Egypt, Africa and other provinces. Part of the public grain that was conveyed to Rome was distributed at the <i>frumentationes</i>, but assuming that the number of recipients had not doubled since Augustus, much grain was normally left for other purposes.'</p>	<p>Veel aangevoerd graan was bestemd voor de bevolking die er recht op had; daarnaast was echter ook graan over.</p>	<p>Distributed (p. 248)</p>
		<p>Fourthly, although the authorities conveyed sufficient grain to sustain a large part of the capital's population, the price of grain remained an important issue to the Roman populace. The last conclusion is important, because it shows that some market mechanism was still determining prices in Rome. Hence, despite the enormous volume of grain that was directed towards Rome by the authorities, the Roman populace was not simply fed from the public trough.'</p>	<p>De markt had ook nog steeds invloed op de graanprijzen en distributie. En de markt was ook een grote bron van voedselvoorziening.</p>	<p>Authorities (p. 249)</p>
		<p>The large influx of public grain in normal years must have resulted in fairly stable prices, which may have been a good thing for consumers, but made Rome an unattractive market. When shortages occurred, it may have been difficult to attract additional supplies from private traders. Hence it is often argued that in times of dearth the Roman authorities offered financial incentives in order to increase market supply.'</p>	<p>Omdat er jaarlijks veel graan naar Rome kwam, zullen de prijzen stabiel zijn gebleven. Hoewel autoriteiten hierin in tijden van tekorten soms bij moesten springen.</p>	<p>Supply (p. 249)</p>
		<p>'The fact that Tiberius offered a subsidy to merchants has</p>	<p>Tiberius gaf subsidies aan de verstekkers van graan.</p>	<p>Subsidy (p. 249) Grain market (p. 249)</p>

		important implications for our understanding of the workings of the capital's grain market.		
		'One of the changes related to the introduction of the distribution of bread in the third century AD is the emergence of state-owned water mills that were powered by the city's aqueducts.'	In de derde eeuw vond er een overgang van graan naar brood plaats en de staat kreeg middelen in handen voor de productie van dat brood; namelijk de molens.	Distribution (p. 254)
		'...the control of the grain that was processed by the bakers implies that the state supplied the grain.'	De staat had ook veel invloed in de bakkerijen.	Supplied (p. 254) Grain (p. 254)
		'Hence, for that part of the grain that was supplied through the channels of the papal institution of the <i>annona</i> , no free market forces were involved, although the grain was bought and sold.'...However, the price of all the bread that was sold on the Roman market was fixed by the papal officials.'	De pausen hadden zelfs nog een <i>annona</i> en stelden de prijzen voor het brood vast dat zij het volk verschaften.	<i>Annona</i> (p. 255)
Geschiedenis	Evelyn Höbenreich	'Störungen im Marktmechanismus zu beheben gestaltete sich für die Magistrate nicht einfach. Es wird überliefert, daß die Ädilen in Zeiten arger Hungerkrisen - hervorgerufen durch schlechte Ernten, Naturkatastrophen, Kriege, Epidemien, oder künstliche, etwa auf Profisucht der Händler oder Piraterie zurückzuführende Engpässe - bisweilen aus eigener Tasche spendeten, um die Versorgung der römischen Bevölkerung mit Lebensmitteln zu unterstützen.'	In tijden van nood werd er van alles aan gedaan om het volk te voorzien in haar behoefte, vooral de behoefte aan graan.	Versorgung (p. 34)
		'Ihre Amtsbefugnis war auf Rom beschränkt, und die ihnen zur Beseitigung von Mißständen erlaubten Mittel, die Verhängung von Geldstrafen innerhalb der Stadt, nicht geeignet, die Probleme effizient zu lösen.'	Er werd van alles geprobeerd om de problemen met betrekking tot de voedselvoorziening op te lossen.	Mißständen (p. 34)
Geschiedenis	Jean-Michel Carrié	'Bread is not a commodity well suited to sale from open stalls, and, as it is a daily necessity, is not usually dispensed in periodic markets.'	Brood is niet een waar wat op de regelmatige markten verkocht kon worden.	Bread (p.2)
Geschiedenis	Peter Garnsey and Dominic Rathbone	'...that poverty was not a criterion at all.'	Financiële status maakte niet uit bij de <i>annona</i>	Criterion (p.20)
		'A new development from the end of the Second Punic War was the regular availability, in addition to other sources of supply, of tax and rent grain....'	Er was een continue stroom van graan in de vorm van tribuut die aan de staat werd betaald.	Grain (p. 21)
		'But the system was vulnerable in two main ways. First, storage was inadequate. Second, the way in which emergency supplies were mobilized was 'dilettantist'.'	Het systeem van Gaius Gracchus was erg kwetsbaar in tijden van tekorten; de voorzieningen waren niet optimaal en de organisatie was amateuristisch.	System (p. 23)
Geschiedenis	Leonhardt, A, Burckhardt	'...the senate's reluctance to seek solutions for the problems that gave rise to unrest. Yet that would have been the only true defense of its claim to political supremacy.'	Het oplossen van conflicten was voor de senaat belangrijk om haar macht te bevestigen.	Unrest (p. 110)
Geschiedenis	Erich S. Gruen	'And Clodius' contemporary detractors stressed the added financial burden on the state's resources, a standard complaint against frumentary laws.'	Door de wetten van Clodius werd de last op het staatsvermogen vergroot.	Burden (p. 386) Resources (p. 386)
Geschiedenis	Geoffrey Rickman	'Caesar's activities in relation to the corn supply during the short period of his dictatorship showed in general the same bold grasp of	Caesar nam verschillende maatregelen die het begin waren van de organisatie van de <i>annona</i> en het voorbeeld waren voor verschillende keizers.	Supply (p. 59) Reforms (p. 59)

		essentials as in his other administrative reforms.'... 'Nothing in fact was started, but Caesar's intentions were a major inspiration to the Emperor Claudius who did create a harbour at Ostia, and Nero who started work on a similar canal from Lake Avernus to Ostia.'		
		'It seems very probable that Augustus' acceptance of the <i>cura annonae</i> was not for a limited period, but permanent at least in the sense that from this time the princeps acknowledged, if not too openly, a continuous ultimate responsibility for the supply of Rome.'	De aanstelling van de <i>cura</i> als behorende aan de keizer was voor een langere termijn.	<i>Cura annonae</i> (p. 62) Supply (p. 62)
	Gaius	'Likewise by an edict of Claudius, Latins acquire Roman citizenship if they build a seagoing vessel of a capacity of not less than 10.000 <i>modii</i> of grain, and if that ship, or any other in its place, carries grain to Rome for six years.'	Door Claudius werd een wet aangesteld waardoor iemand met een graanschip burgerschap kon verkrijgen.	Edict (<i>Inst.</i> 1.32c)
	Suetonius (Caesar)	' He made the enumeration of the people neither in the usual manner nor place, but from street to street aided by the owners of blocks of houses, and reduced the number of those who received grain at public expense from three hundred and twenty thousand to one hundred and fifty thousand. And to prevent the calling of additional meetings at any future time for purposes of enrolment, he provided that the places of such as died should be filled each year by the praetors from those who were not on the list.'	Caesar bracht het aantal burgers dat recht had op graan terug.	Received grain at public expense (41.3)
		'Moreover, to keep up the population of the city, depleted as it was by the assignment of eighty thousand citizens to colonies across the sea, he made a law that no citizen older than twenty or younger than forty, who was not detained by service in the army, should be absent from Italy for more than three successive years; that no senator's son should go abroad except as the companion of a magistrate or on his staff; and that those who made a business of grazing should have among their herdsmen at least one-third who were men of free birth. He conferred citizenship on all who practised medicine at Rome, and on all teachers of the liberal arts, to make them more desirous of living in the city and to induce others to resort to it.'	Caesar bracht het bevolkingsaantal terug door kolonisatie; maar ook door andere maatregelen waardoor hij sommige mensen in de stad hield en anderen liever weg gingen.	Law (42.1)
	Suetonius (Claudius)	'The public works which he completed were great and essential rather than numerous; they were in particular the following: an aqueduct begun by Gaius; also the outlet of Lake Fucinus and the harbour at Ostia...'	Claudius liet een overslaghaven in Ostia bouwen om de graantoevoer te bevorderen.	
	Cassius Dio	'And in order that their absence might not prevent decrees from being passed, a ruling was made that all decisions reached by those in attendance at any meeting	Ex-consuls werden aangesteld om in de gaten te houden of graan en maïs eerlijk verdeeld werd. Augustus probeerde het bestaande systeem in stand te houden door een ieder die al gratis maïs kreeg,	Supplies (555.26.2-3.)

		should be valid. Moreover, ex-consuls were appointed to have oversight over the grain and bread supplies, so that only a fixed quantity should be sold to each person. Augustus, to be sure, gave free of cost to those who were receiving doles of corn as much again in every case as they were already receiving; but when even that did not suffice for their needs, he forbade even the holding of public banquets on his birthday.'	wederom gratis te geven.	
		'... but inasmuch as the populace was terribly wrought up over both the wars and the famine (which had now set in once more), he, too, affected to believe the common report and proceeded to do anything that would make the crowd cheerful, regarding such measures as necessary. 4 And in view of the dearth of grain he appointed two ex-consuls commissioners of the grain supply, granting them lictors.'	Augustus deed van alles om het volk tevreden te houden, onder andere het instellen van de ex-consuls om de graanvoorziening te coördineren.	Grain Supply (555.31.3.)
	Livius	'in the provision market; that in the cattle market an ox had climbed'	Er was een markt in de tijd voor de Tweede Punische Oorlog	Provision market (21.62.2)
		The misfortunes began with a famine, owing either to the year being unfavourable to the crops, or to the cultivation of the land being abandoned for the attractions of political meetings and city life; both causes are assigned. The senate blamed the idleness of the plebeians, the tribunes charged the consuls at one time with dishonesty, at another with negligence. At last they induced the plebs, with the acquiescence of the senate, to appoint as Prefect of the Corn-market L. Minucius. [9] In that capacity he was more successful in guarding liberty than in the discharge of his office, though in the end he deservedly won gratitude and reputation for having relieved the scarcity. He despatched numerous agents by sea and land to visit the surrounding nations, but as, with the sole exception of Etruria, who furnished a small supply, their mission was fruitless, he made no impression on the market. He then devoted himself to the careful adjustment of the scarcity, and obliged all who possessed any corn to declare the amount, and after retaining a month's supply for themselves, sell the rest to the Government. By cutting down the daily rations of the slaves to one half, by holding up the corn-merchants to public execration, by rigorous and inquisitorial methods, he revealed the prevailing distress more than he relieved it. Many of the plebs lost all hope, and rather than drag on a life of misery muffled their heads and threw themselves into the Tiber.'	In tijden van schaarste werd een <i>praefectus</i> aangesteld.	Supply (4.12) Prefect (4.12)
	Varro	'...which absorbed the forum piscarium, the <i>forum cuppedinis</i> ,	Markten hadden een eigen functie en naam	<i>Forum</i> (V.145)

		and other special markets that occupied this site...'		
--	--	---	--	--